

Anayasal ve Siyasal Olarak

Yurttaşlık, Laiklik ve Kimliklerin Durumu

Konuşmacılar

Prof. Dr. Ferhat Kentel / Şehir Üniversitesi öğretim üyesi

Prof. Dr. Yücel Sayman/ Medipol Üniversitesi öğretim üyesi

Modetaör: **Av. Hülya Gülbahar**

Tarih: 4 Mart 2017 Cumartesi

Deşifre Tarihi: Mart 2017

Deşifre: Filiz Öğretmen.

Ses kayıt: Ahmey Mekin

Yayına hazırlayan: Hüseyin Çakır

Bu konferans Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği katkılarıyla yapılmıştır

AÇILIŞ

Hüseyin Çakır (KÜYERELadına)

Güzel bir gün. Umudumuz hayatımızın bütün zamanları böyle bu bahar günü gibi olsun. Davetimizi kabul edip katıldığınız için size teşekkür ediyorum. Düzenleyici kurum olarak Küyerel ve Heinrich Böll Vakfı adına tekrar moderatörümüz Hülya Hanım, Ferhat ve Yücel hocama çok teşekkür ediyoruz. Evet, bir referandum süreci yaşıyor Türkiye. Biz bu konuyla ilgili 2010'dan bu yana yedi-sekiz konferans yaptık. Bunlar da aslında onların bir başka devamı, biliyorsunuz, onları kitaplaştırdık. Bugünkü konferansımızı “Anayasal ve Siyasal Olarak Yurttaşlık, Laiklik ve Kimliklerin Durumu.” Bu biraz güncel olandan uzak gibi görünse de aslında doğrudan bağlantısı var, çünkü

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar hep tartışılan kavramlar ve kavram olmanın ötesinde de hakikaten sorun olmuş meseleler, yani yurttaşlık dediğimiz zaman aslında tüm bireylerin özgürlüğünü de içeren bir şey. Laiklik dediğimizde; evet, devlet ve din işlerinin ayrılmasıdır ama Cumhuriyet kurulduktan sonra tam da 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş. Şimdi bu laiklik ile Diyanet İşleri Başkanlığı devletin bir dini kurumu kurarak onu resmi hale getirmesi: bunlar problem. Kimlikler bambaşka [*mesele*]: “Kürtler zaten kart kuttu” idi, sonra “vardı”ya [*dönüştü*], sonra hepsi terörist ilan edildi. Onun dışında diğer azınlık diye tanıdığımız kimlikler var, onun dışında kadın kimliği vs. Hülya ile ayakta sohbet ederken [*değindik*] “Anayasa, sosyal hukuk devleti” diyor ama bunlar hep kâğıtta kalan şeyler. Bugün bu konuları enine boyuna, bu konunun uzmanı da olan sevgili konuşmacılarla tartışacağız. Biliyorsunuz bunları kayıt altına alıyoruz ve sonra da yayınlıyoruz. Destekçimiz orada, belki kitap haline getirebiliriz. Bir konferans daha olacak bu bağlamda, ikisini tek kitap haline getirebiliriz. Evet, tekrar hoş geldiniz ve ben sözü Hülya'ya bırakıyorum.

Hülya Gülbahar (Moderatör)

Sıcak bir anayasa gündeminde yapıyoruz bunu, aslında başlığı da bu sıcak anayasa gündemiyle gayet net bir şekilde örtüşüyor. “Yurttaşlık, Laiklik ve Kimliklerin Sorunu” başlıklı bir konferansta, iki erkek akademisyen yanında moderatör olarak aktivist bir kadının seçilmesi bence isabetli bir seçim; ben olduğum için söylemiyorum, kadın olduğum için ve aktivist olduğum için ve Türkiye'de yaşadığım için ve Türkiye anayasal bir kaos içinde yaşadığı için gayet manalı geldi bana benim seçilmem moderatör olarak burada. Şimdi ben çok uzun konuşmak istemiyorum bu aşamada, konuşmacılar beni kışkırttığı zaman konuşacağım, pozitif ayrımcılık yapacağım kendime, alışıldık moderatörlerden olmayı düşünmüyorum, çünkü tek kadın olduğum için her şeye

söz yetiştirme hakkım olacaktır diye düşünüyorum, kendime pozitif ayrımcılık yapacağım. Şimdi yurttaşlık meselesinde geçmişi bir yana bırakırsak AKP ile örülen son, ben biraz yerel seçimlerden başlatıyorum AKP iktidarını, sadece 2002 seçimlerinden başlatmıyorum mantık olarak, çünkü yerel iktidarlar da önemli geliyor bana gelecek iktidarı kuran ve gündelik hayat içindeki pratiklerini ören bir iktidar biçimi olarak. Dolayısıyla o dönemden başlayarak belki de Türkiye'nin eşit yurttaşlık konusunda ilk defa kırılma yaşadığı alan “kadın” alanı oldu. Bir devlet politikası haline getirilerek kadınlar ve erkeklerin eşit olmadığı dile getirildi. Ne yazık ki kadınlar ve kadın erkek eşitliğine inanan az sayıdaki erkek akademisyen siyasetçi dostumuz, eşimiz, sevgilimiz dışında buna çok büyük bir tepki Türkiye çapında zamanında on-refleks gösterilmedi. Oysa biz Türkiye'nin kadın aktivistleri olarak epey bir zamandır aslında kadın-erkek eşitliği fikrinin kâğıt üzerinde kalmış olsa bile son 30 yılda kadın hareketinin yaşadığı, elde ettiği bütün kazanımlarda, verdiği bütün mücadelelerde o beğenmediğimiz, kâğıt üzerindeki eşit vatandaşlık fikrinin ne kadar sağlam bir zemin oluşturduğunu görüyor ve o zeminin aşındırılmakta olduğunu anlatmaya çalışıyorduk topluma. Çok duyuramadık bu sesi, nihayet zamanın başbakanı 2010 yılında Dolmabahçe Toplantısı'nda açık bir biçimde “Ben kadın-erkek eşitliğine inanmıyorum” diyerek ilk defa Türkiye'de bir toplumsal kategori için eşit yurttaşlık felsefesinden devletin vazgeçtiğini ilan etmiş oldu ve biz tüm toplumsal kesimlere; Kürtlere, Alevilere, muhalefet hareketine ve liberal kesimlere şunu anlatmaya çalıştık: Bakın bu “Kadın-erkek eşitliğine inanmıyorum” söyleminin bir alt paragrafında “Benim Alevi vatandaşım, benim Sünni vatandaşım” diye aslında ki o konuşmaların hemen hemen üçte ikisinin altında ikinci paragraf şudur: diğer toplumsal kesimler içinde aynen işçiler için söylediği “Ayaklar baş olmayacak, izin vermeyeceğiz” sözünde olduğu gibi diğer toplumsal kategoriler için de aslında eşit yurttaşlık düşünülüyor, fakat bu kesimlerin tepkilerinden belki de daha fazla korkulduğu için belki de Türkiye kadın hareketini daha hızlı bir şekilde kontrol altına

alabilmek için oradan başlatılan bir eşit yurttaşlık saldırısı ile karşı karşıya kaldık. 2010 Anayasa Referandumu öncesinde Özbudun başkanlığında hazırlanan bir anayasa taslağı vardı ve bu taslakta bizim Türkiye kadın hareketinin uğruna ceza davalarında yargılanacak kadar ciddi bir mücadele verdiği Anayasa'nın 10. Maddesi'nde bir değişiklik vardı. Bu değişiklikle biz Anayasa'nın 10. Maddesi'ne baktık ki "Dil, din, inanç, doğum vs. vs. denilen nedenlerle yurttaşlar arasında ayrımcılık yapılamaz" maddesi, kadınlar söz konusu olduğunda, diğer kesimlerde olduğu gibi ama kadınlar söz konusu olduğunda bilhassa uygulanmıyor. Onun için oraya "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir, devlet bu eşitliği sağlamakla yükümlüdür" yazdırdık ama biz istiyorduk ki bu eşitliği sağlamak için devlet, kota ve pozitif ayrımcılık o zaman "kota" diyorduk, artık "eşit temsil" diyoruz, vazgeçtik 30'dan yarısını istiyoruz bütün makamların. "Kota ve pozitif ayrımcılık uygular" yazılsın" dedik. "Pozitif ayrımcılık" lafi nedeniyle, zamanın düz milletvekiliydi, sonra bu başarılarından sonra Kadınlardan Sorumlu Bakan oldu, Nimet Başçubukçu ceza davası açtı eleştirdiğimiz için, "Pozitif ayrımcılık ve kota'ya hayır demek bu zamanda çağdışıdır, antidemokratik bir tutumdur" bütün lafımız bu; yargılanma gerekçemiz. Tarihin garip tecellisi, 2010 Anayasa Referandumu sırasında "kadınlara pozitif ayrımcılık getiriyoruz" fikrini mecliste savunan da Nimet Hanım oldu. Bizim ceza davası daha yeni sonuçlanmıştı beraatla aslında biz mahkûm olmak istiyorduk o davadan. O arada Özbudun'ların hazırladığı taslakta şöyle bir ifade vardı: bu anlattığım "kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir, devlet bu eşitliği sağlamakla yükümlüdür" iki cümlesi buharlaşmıştı, yani uğruna ceza davalarında yargılandığımız iki cümle yoktu bu taslakta. Onun yerine "Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve sakatlar" -o zaman sakat kelimesini kullanıyorduk, şimdi 'engelli' diyoruz- "özel surette himaye edilirler" deniyordu ve geri kalan ve gerekçesi olarak da "kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve sakatlar gibi korunmaya muhtaç kesimler" diyerek bir de korunmaya muhtaç" damgası yeniyordu, yani birkaç kadın arkadaşın hatası dışında 200'ün üzerinde kadın

örgütü bir araya geldi, kadın platformu oluşturduk ve şunu anlattık: “Kadınlar dâhil hiç kimseye anayasal olarak ‘korunmaya muhtaç’ damgası vuramazsınız, eşit vatandaşlar olmaktan çıkartamazsınız. Bu formülasyon eşit vatandaşlık ilkesine aykırı bir formülasyondur; ne kadınlara ne yaşlılara ne de sakatlara bunu yapamazsınız, kaldı ki bu saydığımız bütün toplumsal kesimlerin yarısı da kadınlardan oluşuyor ve biz ‘Anayasa Kadın Platformu’ olarak buna izin vermeyeceğiz” dedik. Bu biraz kamuoyunda tartışıldıktan sonra aslında 2010 yılında Anayasa’ya konan pozitif ayrımcılık kavramı tam da negatif ayrımcılık için konan bir kavramdı. O dönem yapılan tartışmalarda yine medya sansürü nedeniyle kamuoyuna bunu anlatamadık, kadınlara ve topluma “Kadınlara pozitif ayrımcılık geliyor” diye anlatıldı. Neden, negatif ayrımcılık? Uygulamalara bakarsak kadınlara özel plaj, kadınlara özel otobüs, kadınları koruyalım mantığının anayasal bir uzantısı olarak oraya pozitif ayrımcılık konu. Pozitif ayrımcılık -bir dakika içinde toparlayacağım- pozitif ayrımcılık nedir? Tarihsel olarak bir toplumda kadınlarla erkekler arasında güç eşitsizliği varsa siz bunu kapatmak için eşitliği sağlayıncaya kadar geçici özel önlemler alacaksınız, yani istihdamda eşitsizlik varsa, açık olan beş kişiden dördünü kadın olarak alacaksınız ki eşitlik sağlansın, ondan sonra fırsat eşitliğinden bahsedebilirsiniz. Şimdi referandumun hemen arkasından *Resmi Gazete*’de yayınlanmıştı, devletin birtakım kademelerine mühendisler alınacak. Resmen ilan ettiler “Yüzde 30 kadın alacağız, çünkü pozitif ayrımcılık var” diye. Şimdi böyle bir ayrımcılık varsa “Yüzde 30 alacağım” dersen negatif ayrımcılık yapıyorsun ve Türk Ceza Kanunu’na göre suç bu söylediğin. Ancak “Eşit sayıda alacağım” dersen düz bir iş yapmış olursun, “Daha fazla kadın alacağım” dersen pozitif ayrımcılık yapmış olursun ve buraya doğru çekersin eşitliği. Dolayısı ile kadın-erkek eşitliğine inanmayan bir felsefenin pozitif ayrımcılık diye sunduğu şey doğrudan doğruya negatif ayrımcılıktır ve bu toplumda bunun propagandası her gün ve her gün bir devlet politikası olarak yapılıyor. Dolayısıyla yurttaşlık, eşit yurttaşlık dediğimizde Türkiye açısından hani utanmazca ilk defa deklare

edilmiş “Eşit değilsiniz siz” denilen toplumsal kesim olarak kadınların itirazları ve sözü bence çok önemli, buraya katılması da iyi oldu. İkinci mesele laiklik konusunda da aynı şeyi belki söylemek lazım. Türkiye’de değişik toplumsal kesimlerin ve kadın hareketinin, kadın hareketinin özellikle bir kesiminin laiklik meselesi ile ilgili -ister sekülerizm diyelim, ister laiklik diyelim– meselesiyle ilgili dertleri ve kaygıları ve sözü, biz de yeterince söz üretmedik ama kadınlar açısından laiklik tam bir özgürlük meselesiydi, kadınların birinci özgürlüğüydü, toplumda herkes gibi özellikle kadınlar açısından çok önemliydi; gündelik hayatın, bütün bir toplumsal yaşamın dini kurallar yerine laik hukuk normları üzerinden yükselmesi, hani otobüste şortla gezip gezemeyeceğine kadar, hangi plajda haşema ile mi, üstsüz mü ne şekilde denize gireceğine kadar belirleyen kadınların yaşam alanlarını, hayatlarını kuşatan bir konu ama ben bir moderatör olarak sınırlarımı burada bileyim ve ilk sözü sevgili Ferhat Kentel’e bırakmış olayım, arada bu konuya devam etmek niyetiyle.

Prof. Dr. Ferhat Kentel’in Sunumu

Çok teşekkür ederim, çok hoşuma gitti Hülya Gülbahar’ın başlığı “İki erkek sunucu” olarak tanıtıyor olması genellikle çoğunluk ve egemen olanlar, azınlık ve zayıf olanları böyle sıfatlarla, işte “Bir Ermeni adam öldürdü,” “Katil bir Ermeniymiş,” “Suriyeli bir göçmenmiş,” “Kadın ama bilmem ne” denir ya, dolayısıyla bu işi tersine çevirmek çok iyi bir dil üretimi, bence böyle bir şeyleri kullanmakta yarar var, çok teşekkür ederim dolayısıyla. Şimdi ben bu kocaman başlığın altında daha çok kendi bakabildiğim yerden, kendi kapasitem ölçüsünde bir şeyler anlatmaya çalışacağım ve daha çok bu kimliklerin sosyolojik serüvenine dair bir iki bir şey söylemeye çalışacağım ama sosyolojiyi ben giderek daha da artık kendi kendimi ikna ediyorum, “Ya bu çok inter disiplinler bir dal olmak zorunda,” hatta anlamadığım birtakım alanlara bile bulaşmak zorundayım ki başka anlayanlara biraz çağrı yapmak için, belki oralarda

bulunanlar da belki biraz sosyolojiye bulaşırlar diye. Dolayısıyla biraz psikolojinin, sosyal psikolojinin, psikanalizin mesela alanlarına biraz değinmek gerekiyor, yani sadece Türkiye’de toplumsal kimlikler, sivil toplum ve devlet arasında ilişkiler, darbeler, haklar, hukuk falan gibi mücadelelerin ötesinde acaba insanların ruhlarında ne oluyor gibi birtakım soruları deşmek gerektiğini düşünüyorum. Bunu da tabii çok mükemmel bir şey yapacağımı iddia etmiyorum ama en azından bir tür deneme gibi düşünebiliriz bunları. Şimdi şöyle bir şey var: birtakım hukuki, siyaset biliminin veya işte pratik siyasetin, reel siyasetin kavramları var, kurumları var, işte parlamento, başkanlık sistemi, eşit haklar, kota, eşit temsil falan bir sürü bunlar bu işin felsefesini, biraz siyasa yapmaya, işte hakların hukukun falan tanımlanmasına ilişkin şeylerdi. İşte hakların, hukukun falan tanımlanmasına ilişkin şeylerdi. Bütün bunların hepsinde aslında sanki arkada daha derin bir yerde sadece rasyonel olarak ikna olamayacağımız, sadece rasyonel olarak başkalarına anlatınca hallolmayacak birtakım meseleler var gibiydi, çok daha duygusal düzeyde bir şeyi halletmemiz lazım. Onda da sanki böyle arada bütün bir sürü şeyi düğümleyen kelime olarak da “güvensizlik” meselesinin ben çok dikkat çekici olduğunu düşünüyorum. Bu topraklarda diyorum işte güvensizlik en temel motivasyonlardan biri; insanların ne olduklarına, işte birtakım kavram üretmelerinde, işte anayasada “evet mi, hayır mı” diyeceklerine kadar aslında çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bunu da işte bu son zamanlarda bayağı bayağı işte artık bunu kafaya taktım ama bunun çok fazla şeyini de bilmiyorum açıkçası, bunun bilimsel araştırması nasıl yapılır bilmiyorum ama bir tür denemeler şeklinde belki düşünmek istiyorum. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı dediğimiz insan türü sadece Türkiye Cumhuriyeti ile ortaya çıkmış olan birisi değil, bu insanların, yani bizim kökenimizde Osmanlılık var, Selçuklu var, Bizans var, Anadolu’nun bütün o geçmiş kavimleri, medeniyetleri bir şeyleri var. Tamam, bu memlekette işte Ermeni katliamları yapıldı, 1 milyon Ermeni bu topraklardan sürüldü, işte Rumlar Müslüman oldu, işte nüfus mübadelesi oldu, işte Çerkesler asimile

oldular, Araplar asimile oldular. Kürtler en az asimile oldular ama işte herhalde bütün o nüfus yerleştirme politikaları, nüfus mühendislikleriyle işte dünya kadar Kürt, Türkleşti veya bazı birtakım Türk kesimler veya Çerkesler hatta bu arada Kürtleşti. İşte Alevilik, Sünnilik falan bütün bu sorunlara baktığımız zaman öyle birtakım nüfus mühendisliği yapan, toplumsal mühendislik yapan birtakım politikalar veya devlet pratikleri, bütün o “Yarattım” dediği vatandaşı hiçbir zaman tam olarak yaratamıyor, öyle bir şey yok, yani ancak insanlar “Peki abi ‘miş’ gibi yapalım”la belki idare ediyorlar ya da dağa çekilip çıkıyorlar ya da yeraltına iniyorlar ya da samanlıklarda risale yazıyorlar. İşte mümkün olduğu kadar görünmeyen yerde kendi varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar. Bu aslında şu demek: yakın tarihteki örneklerine baktığımız zaman eskiye dair de birtakım izlerini bulabiliriz gibi geliyor. İşte Bediüzzaman Said Nursî’ye baktığınız zaman işte Türkiye’deki belki en temelli, onun içinden dünya kadar farklı fraksiyonun çıkması gibi, işte Fethullahçılardan tutun Yeni Asyacılar’a, Yazıcılardan Okuyuculara çıkan bütün hareketlere baktığınız zaman aslında Said Nursî okuması-yazması, Said Nursî’yi düşünmek demek bayağı bayağı bir alternatif cemaat örgütlenmesi aslında, alternatif bir yerde yaşamaya devam etmek demek, yani yukarıdan aşağıya Kemalist, tek partici -hadi hızlı gidelim—politikaların dışında, karşısında varlığını sürdürme çabası. Bu hatta öyle bir hale geliyor ki bir müddet sonra Said Nursî’nin ne yazdığını ne anlattığını anlamaya bile gerek yok, sadece onu yazmak; yazmanın kendisi, okumanın kendisi. Tamam hani yorumlamak diye de bir şey var ama adeta eski korunması haline geliyor. İşte kamusal hayata baktığınız zaman da işte kamusal hayatın bir yerlerinde var olmaya çalışmak. Daha uzak tarihlere gittiğimiz zaman bunun ne tür izlerini bulabiliriz? İlla ki Kemalist yönetime karşı kendisini korumaya çalışan İslami kesimler falan olması gerekmiyor, yani Türklüğe karşı kendisini korumaya çalışan Rumlar, Ermeniler, Aleviler şunlar bunlar bir sürü bir şey olabilir veya darbeleri düşünün, darbelerden sonra insanlar nasıl varlıklarını sürdürdüler? İşte yüzde 90 küsur Kenan Evren Anayasası’na oy vermek, bu

yüzde 90 küsurun sonuna kadar Kenan Evrenci olduğu anlamına mı geliyordu? Yoo “Aman başımıza bir bela gelmesin” yani “miş” gibi yapan birtakım süreçler de ortaya çıktı. Dolayısıyla bu topraklarda dediğim gibi her gelen kavmin, medeniyetin, yeni ordunun, etnik grubun veya dinin daha önce buralarda yaşamakta olanlar üzerinde kurmuş oldukları tahakküm, zafer, kazanç, galibiyet vs. öbür tarafta her zaman için güvensizlikler bıraktı. Dolayısıyla insanlar Müslüman olurken burada aslında belki görüntüde Müslüman oldular sadece en kabaca. Dolayısıyla insanlar Atatürkçü, Kemalist olurken görüntüde oldular, bunlar sadece aslında birtakım cemaatlerin tanımları olarak belirginleşti. Şimdi bunu biraz daha uç noktaya taşıyarak her zaman, her durumda, en geçerli olduğunu söylemiyorum ama buna dair tezahürler olduğunu söylüyorum, mesela Müslümanlık. Müslümanlık, Yahudilik, Hıristiyanlık; dünyada tüm dinlerin belki bir tür harman olduğu, izlerini görebileceğiniz, yani oruç, namaz, baş örtmekten tutun bir sürü ritüellerin dönüşerek taşındığını görürsünüz ama bir yandan “din” dediğinizde üç aşağı beş yukarı bir nizam demek, bir nizam-ı âlem, işte kozmolojiden mikro düzeylere kadar gündelik hayattan, pratiklerden, iyiliğin kötülüğün tanımlanmasından değerlere kadar kuşatıcı bir alandan bahsediyoruz din derken. Din aslında bir tür anayasa, bir tür şariat dediğiniz kelimeler hayatımızı oluşturmak üzere vahiy edilmiş, yorumlanmış veya icat edilmiş, ne dersiniz deyin ve sonuçta bütün dinlerde üç aşağı beş yukarı “İyi ol, kötü olma, hırsızlık yapma, düzene saygı duy” ne bileyim “komşuna iyi davran” gibi birtakım mesajlar verir. En genel mesajlar bunlar ama tabii ki biliyoruz bu din birtakım sultanların, kralların elinde gayet süper bir ideolojik aygıtı da dönüşür ama aynı zamanda gene bu din bir sürü yoksulların, işte alt sosyal sınıfların isyan etmek için başvuracağı mükemmel bir direniş alanı da olur. Dersiniz ki “Ben bu dünyada Allah’tan başka temsil edilecek, teslim olunacak bir makam, yaratık, kerte görmüyorum, dolayısıyla senin şeyini tanımıyorum,” artık o kimse zulmeden diktatör vs. birisine karşı pekâlâ dinden de bir direniş gelebilir. Şimdi işin politikleşmesi bir kenara ama dinin kendisinde esas olarak

iyilik diye bir şey var. Peki, din nasıl yaşıyor Türkiye’de dediğin zaman şunu asla yanlış anlamayalım, çok sakınırım böyle bir şey söylemekten, “Bu adamlar şöyle, Hıristiyanlar güya ama şöyle kötü davranıyorlar, bu adamlar Budist ama işte Rohingya’da Müslümanları katlediyorlar, ne biçim dindar” anlamında bir şey demiyorum. “Bu Müslümanlar kendilerine Müslüman diyor ama hırsızlığa, rüşvete pirim veriyorlar” da demiyorum, demeye çalıştığım çok daha başka bir şey. Çok daha din etrafında örgütlenmiş olan ya da dine referans veren bir cemaatin, bir kimliğin tezahürlerine dair bir şey söylemeye çalışıyorum, şöyle bir şey, o konuda çok basit örneklerim var. Bir tanesi mesela Noel Baba; Niye mesela her yılbaşı döneminde Noel Baba krizi çıkıyor veya yılbaşı şenlikleri gibi gayet eleştirilen bir mesele olarak ortaya çıkıyor ya da içki, domuz, domuz eti yemek gibi birtakım şeyler var. Tamam, Müslümanlıkta bunlar olmayan şeyler. Peki, birtakım insanların domuz eti yemesi, içki içiyor olması, birtakım insanların Noel Baba, yılbaşı filan gibi birtakım pratikler yapıyor olmasının ne mahsuru olabilir? İşte mahsuru şu ki Noel Baba bir cemaat olarak örgütlenmiş olan insanların sınırlarını bozan işaretlerden bir tanesi. Hâlbuki “sınırı bozan işaret” derken, beni Hıristiyanlardan ayıran şey Noel Baba’nın bende olması, Noel Baba Hıristiyanlara ait bir şeydir, içki Hıristiyanlara ait bir şeydir, içki bizde yoktur. Dolayısıyla benim sınırlarıma yakın bir yerde Noel Baba kutlaması yapıldığı zaman benim doğrudan sınırlarımdan erozyona uğraması tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorum. Akabinde şöyle bir şey de demek lazım: “Tamam, sen Noel Baba filan kutlamıyorsun ama bu cemaatin içinde kendisini en azından ‘Müslümanlık’ sıfatı altında anlatan bir sürü insanın işte çocuklara tacizden tutun kadına şiddete, hırsızlıktan bilmem neye kadar bir sürü olay var. Peki, bunlar niye aynı şekilde, cevval bir şekilde ayaklanmamıza, itiraz etmemize sebep olmuyor?” Çünkü onlar sınırlarımızı bozmuyor, çünkü “Öldürmeyeceksin, taciz etmeyeceksin, tecavüz etmeyeceksin, dayak atmayacaksın” gibi bütün dinlerde olan şeyler, beni diğer dinlerden ayıran bir şey değil. Dolayısıyla Noel Baba benim çok sert bir tepki göstermeme sebep

oluyor, çünkü içerikle ilgili bir şey değil bu. Aslında şunu söylüyorum, cemaat sadece biçimden başka bir şey değil, sınır. Cemaatleşmek tam da işte baştan sözüme başlarken lafını ettiğim güvensizlikle ilgili bir şey, çünkü Türkiye’de cemaat aslında birtakım duvarların arkasına kapanmak demek, yani “Sınırlarımı koruyorum.” Bunun içi çok önemli değil, yani işte tabii ki birtakım ritüellerimi yapmam gerekiyor. Ritüellerimi yaparsam, cemaatimin performansla inşasını yapıyorum, performe ediyorum, yani inanıyorum, “Ben buna inanıyorum” demem değildir zaten cemaati ve kimliği yapan şey, performanstır. “PeKeKe mi diyeceksiniz, PeKaKa mı diyeceksiniz” dediğiniz zaman örneğin bu ayrımında performans yaparsınız, tamam mı? Şu kelimeyi şöyle mi kullandınız, böyle mi kullandınız? Cumaya giderken dükkâna “Cumaya gidiyorum, az sonra geliyor” dediniz mi, demediniz mi? Mühim olan “cuma”nın kendisi değil, cumaya gitmek. İşte şu kıyafeti giymek, işte sakal, sarık ya da kıyafetler. Bazen bunun tam tersi şeyde oluyor, belediye birtakım içki yasaklamalar yapıyor, Fenerbahçe, Kadıköy civarında insanlar ellerinde şarap kadehleriyle direniş yapıyorlar, yani işaretlerle kimliğimizi koruyoruz, anlatabiliyor muyum veya Atatürkçülük meselelerinde de benzer şeyler oluyor. İşte laikliğin korunması, işte Atatürk’ün o güzel kıyafetlerle sunumlar yapması. İşte Erdoğan attan düşüyor, “Bizim Atatürk’ümüz atın üstünde gayet kahraman bir şey, dimdik gürbüz bir delikanlı olarak duruyor” gibi. Şimdi ayrıntısına daha fazla dalmayayım, kabaca ne demek istediğimi anlatabildiğimi umuyorum. Sonuç olarak kimlikleri bir defa ben çok temel olarak çok dikkatli, çok mesafeli bakmamız gerektiğini düşünüyorum. Öyle kimlik dediğimiz şey “İçeriği şudur” filandan ziyade ne tür performanslar yapar, ne tür ritüellerle var olur, dolayısıyla ne tür tehlikeler görür başkalarından. Dolayısıyla Türkiye’deki laiklik ve laikliğin karşısında ortaya çıkan hareketlere, kimliklere falan baktığımızda çok benzer bir şey okuyabiliyorum, çünkü laiklik Türkiye’de Kemalist kadrolar tarafından biraz İttihat ve Terakki zamanından başlayıp aslında modernleşme-Batılılaşma hikâyesine bağlı [*şekilde*] sürekli olarak beğenmediği bir Anadolu

coğrafyası var. Bunun örneklerini Şevket Süreyya Aydemir'in *Suyu Arayan Adam*'ında bol bol görürsünüz. Adam nefret ediyor aslında Anadolu'nun o halini gördüğü zaman. İşte bu kadrolardan çıkıyor yenileşme, yeni bir cumhuriyet kurulumu gibi birtakım şeyler. Dolayısıyla bütün o formlar, şekiller, alfabeyi değiştirmek, şapka reformu yapmak, işte birtakım görsellikleri değiştirmek. Onun karşısında da siz kabaca laikliği böyle bir şekilde tasavvur ettiğiniz zaman karşısındaki birtakım hareketler de "Tamam ben de şalvarımı giyiyorum, Arapçamı koruyorum" veya az önce bahsetmiş olduğum gibi Bediüzzaman Said Nursî'nin örneğin ona neşv ü nema veren birtakım hareketlerin nasıl olduğuna dair de birtakım unsurlar görebiliyoruz. Şimdi bir adımla daha devam edelim. Şimdi çok genel, biraz böyle sosyolojik olan kimliklerin tezahürleri, kimlikleri yanı sıra arkasında bir tür cemaatin korunması, güvensizliğe karşı bir tür güven inşa edici bizim gibi adamları sabitleyen, donduran, içerisini sabitlemeye çalışan birtakım hareketler olarak tanımlamış oluyorum. Arkasından bu en genel temelin üzerin mesela darbelerin buna çok büyük bir şekilde hizmet ettiğini düşünüyorum, yani 27 Mayıs darbesi, 12 Mart darbesi, 12 Eylül darbesi, 28 Şubat darbesi; tabii ki 28 Şubat ile diğerlerini [kıyaslamıyorum], kanlı olmayan darbe o anlamda. Sadece bir sürü genç kız üniversitelere giremeyip işte polislerden dayak yediler, işte gözaltına alındılar, okullarına gidemediler. O anlamda bir sürü umutları vardı, umutları söndü ama 12 Eylül'lerle karşılaştırılınca korkunç, işte çatır çatır insanları astılar 12 Eylül'de, değil mi? İşte 50 kişi resmen asıldı, onun dışında işkence ile öldürülen, "Kaçarken vuruldu" denilen, yakılan kitabın şunun bunun haddi hesabı yok. 27 Mayıs, üç tane siyasi elemanın asıldığı, 12 Mart'ta Deniz Gezmiş'lerin falan asıldığı durumlara baktığınız zaman aslında şöyle bir şey var: bizim kimlik diye muhatap olduğumuz, haşır neşir olduğumuz meseleler baştan başa tam tekrar bu güvensizliği ve travmaları yeniden üreten bir süreç, yani aklıma hep o geliyor. 12 Mart'ı, Deniz Gezmiş'lerin asıldığı zamanı –tamam 27 Mayıs'ı da biliyorum ama çok fazla anlamamıştım ne olduğunu, ortalıkta bir şey

var- 12 Mart'ı yaşadktan sonra, 12 Eylülü hele yaşadktan sonra o zaman geri dönüp “Eyvah, 27 Mayıs'ta da korkunç şeyler yaşanmış” yani 12 Eylül'de yaşadığım psikolojiyi 27 Mayıs'a taşıdığım zaman o duygu halini anlayabilir bir duruma geliyorum. Demokrat Parti'ye oy verip sizin oy verdiğiniz bir adam asıldığı zaman nasıl bir şey hissedersiniz ya da 12 Eylül'de genç, sizin yaşınızdaki birtakım insanlar asılmış; kimisinin yaşı büyütülmüş, bilmem ne olmuş, yani uluorta adeta yapılmış bir şeyin yaratmış olduğu sonuca arkasından 28 Şubat'ı falan ekleyin. Bugünkü anayasaya gelirken izlemiş olduğumuz çizgide kavganın kendisinin aslında çok da hak hukuk meselesinden çok, yani demokratik haklarımızı genişletelim, iyi mi oluyor kötü mü oluyor [dediğimizde] tabii ki bir sürü uygulamanın kendisini ayrı bir kalemde ele alıp dünya kadar uğraşabiliriz. Totaliter birtakım pratiklerin hepsini bir kenara koyarak niye bütün bunlar oluyor dediğim zaman galiba çok ciddi, bu toplumdaki güvensizlik meselesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla şöyle karmaşık bir durum ortaya çıkıyor. Şimdiye kadar söylediğim bu güvensizlik meselesini biraz görelileştirmek istiyorum, çünkü her şey bu değil muhtemelen. Bir taraftan bu Türk modernleşmesi dediğimiz süreç evet, bir şey yarattı, bir sonuç yarattı. Biz hepimiz “Türk” olduk bir defa, yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldu, yurttaşlığı öğrendik. En azından anayasa referandumu olacak, katılım muhtemelen çok yüksek olacak, işte son seçimlere 7 Haziran, 1 Kasım seçimlere baktığımız zaman çok yüksek katılım var. Bu şu demektir: biz kendimizi bu vatanın, memleketin o kadar çok parçası hissediyoruz ki bütün politikanın etrafında dönüp bitenler şunlar bunlar bizi sinirlendirerek, hoşumuza giderek, umut veya umutsuzluklarla biz buranın parçasıyız; bu ulusal sınırları bayağı bayağı oluşturmuş, inşa etmiş. Dolayısıyla biz yurttaşız; sağlığından emekliliğine, işte hastalıktan bilmem nesine kadar biz bu süreçlerin içindeyiz. İşte okula çocuklarımızı gönderiyoruz, bir iki tane istisna dışında kimse de “Çocuğumu okula göndermeyeyim” demiyor, değil mi? Birileri 5+8 senelik eğitim diyor mesela, “Peki” diyoruz gönderiyoruz, niye

itiraz etmiyoruz, değil mi? Çok mantıklı olmayabilir. Sonra başka birisi geliyor 4+4+4+4 diyor, ona da “Peki” diyoruz. Buna karşı pekâlâ sivil birtakım inisiyatifler, sivil itaatsizlikler şu bu yok. “Göndermeyeceğim” diyebilirsiniz, değil mi? Diyebiliriz, diyemiyoruz öyle bir şey. Şimdi yurttaş olmuşuz, çocuklar askere gidiyor falan işte bir sürü şeyler oluyor. Şimdi bu Müslümanı, Kürdü, Türkü fark etmiyor, bütün bu güvensizlik duyan insanlar hep beraber aslında bir yandan yurttaşız. İşte o yurttaşlık bizi aslında bir yandan kendimizi güvenli sınırlarımızdan da uzaklaştıran bir mekanizma, bize öyle bir aidiyet veriyor ki biz kendimizi kendi o sıcak dünyalarımızdan başka bir yerlere çekiyoruz ama o dünya, sıcak dünya yok olmuyor. Cemaat dünyası bizi gerçekte kendimizi yuvamızda, bizim gibi insanlarla beraber hissetmemizi sağlayan dünyadan uzaklaştırmıyor, dolayısıyla aynı anda biz cemaatimizi de koruyoruz. Şimdi paradoksal gibi gözükten sonuçlar bunlar: bir taraftan yurttaşız, bir yandan o güvensiz cemaatleriz ve bir yandan da bu cemaatlerin de ötesinde aslında sıradan bireyleriz bir yandan da. Hepimizin hayat şartları, yok bilmem geçim derdi, yok işimiz gücümüz falan bir sürü bir şeyleri de yaşıyoruz. Dolayısıyla bu memleket bir yandan cemaatleşirken, bir yandan darbelerin falan ötesinde de zaten sürekli olarak güvensizlik üretiyor. Ben yeni bir toplumsal hareket olarak ortaya çıktığım zaman sürekli olarak başkalarına tedirginlik de yaratıyorum zaten, yani ben öyle birtakım taleplerde bulunuyorum ki örneğin Kürt kimliği olarak ya da kadın kimliği olarak var olan dengeleri bozabilme riski taşıyan bir adam haline geliyorum. “Kadınlar nasıl olur da, nereden çıktı bu kadınlar bütün bunları diyor” birileri ya da Ermeniler “1915’te soykırıma uğradık” diyor, Kürtler “Anadil” ve arkadan gayet establishment gayet yerleşik ana akım bir şey, “Eskiden yoktu, bunlar nereden çıktı?” Aslında eskiden olmayıp yeni çıkan her şey tekrar tekrar o güvensizliği üreten şeyler. Yavaştan toparlasam iyi olacak galiba, zaman olarak hem daha fazla sohbet imkânı da buluruz. Örneğin şu anki iktidar bakımından düşündüğümüz zaman galiba üç aşağı beş yukarı tam da böyle bir güzergâh izledik: İslami hareket olarak yola çıkan bir hareket iktidara

yaklaştıkça hem başka taraflarda güvensizlik yarattı hem de başka taraflarda yarattığı güvensizliği bağlı olarak kendisi de güvensiz olarak hareket etti. İktidara yaklaştıkça, devlete yaklaştıkça toplumla, diğer cemaatlerle konuşmak yerine çok daha güvenli olan bir devlet çizgisine, devlet dairesine girdi aslında devletleşti, çünkü en garantili yer devlet olmaktı. Bir yandan şunu da söyleyelim, bu aslında her sosyalist hareketin Türkiye’deki ettiği laf aşağı yukarı böyle bir şey “Devlet olmak; bir gün devlet olunca, bir gün devrim olunca yapacağımız şeyler” diye bir sürü hikâye var. Sonuçta “devleti ele geçirmek” bir sürü devrimci hareketin İran’dan tutun, Kemalist devrime, Sovyet Devrimi’nden bilmem nereye kadar zaten her tarafta olmuş olan şeyler. Devlet, kendi sınıfsal çıkarlarını ya da iktidara yürümüş olan zümrenin, sınıfın, kitlenin sınıfsal çıkarlarını yerleştiren, sonu sosyalleştiren, onun cilasını yapan; onun ideolojisini harcını, çimentosunu oluşturan ve onun propagandasını yapan ve onun için medyayı manipüle eden ki bu devlet tanımı da çok önemli bir unsurdur. Devlet ajanda koyar; devlet kamusal alana, kamuoyuna fikir verir, fikir inşa eder, kamu fikri inşa eder, kanaat inşa eder, manipüle eder. Dolayısıyla biz şu anda tam da o güvensizliklerden geçen, kendisine güven arayan bir hareketin dönüşümünün sonundaki bir yerdeyiz. Tabii ki artık o hareket, o hareket değil. İslami hareket artık İslami hareket filan değil, bütün toplumsal kimliklerin yaşadığı dönüşüme benzer bir dönüşüm yaşadı. Yolda giderken “İslamiyyet”i gitti, “hareket”i kaldı. Klasik geyik, ben de kullanayım, eski Mücahitlerin müteahhit olmasından tutun benzer bir sürü şey ve işte bir sürü yeni çıkar gruplarının eklenmesi, inşaatçısından işverenine vs. banka, finans, sermaye grupları, medya gruplarının eklenmesi ile bir zamanlar “Ben sosyal olarak bir şeyler talep ediyorum” diyen hareketten çok iktidarın dili haline gelen bir yer oldu ve bugün zümreye baktığımızda, tepedeki o zirveye baktığımızda etrafındaki o örgütlenme bir tarafla askeri, bir tarafla finansal, bir tarafla medya vs. olan, bankacısıyla bilmem nesiyle. Bir tek o danışmanlar filan gibi olan birtakım insanlara baktığımız zaman bunlar İslamilikle, İslamcılıkla falan alakası da çok fazla

olmayan insanlar ama o hareketin en azından taşımış olduğu şey tam da güvensizlik. Dolayısıyla son lafım da bu olsun, benim kendimin de en azından öyle bir yaklaşımım vardı, çok yetersiz bir yaklaşımım: devletle toplum arasındaki ilişkiler: devlet hep gergin, devlet topluma güvenmiyor. İyi de devlet dediğimiz bizden bağımsız bir şey değil. Devleti yapan insanlar bunlar işte askeri okullardan çıkanlar, bilmem clientelist ilişkiler içinde devlete yakınlaşanlar, partilerle devletin içine girenler, bürokrasinin içine girenler, Talim Terbiye Kurulu'nda çalışmaya başlayanlar, Tapu Kadastro'da çalışmaya başlayanlar, arşivleri kontrol eden insanlar: bunlar. Zaten devletin güvensiz olması, güvensizliği sürekli yeniden üreten bir devlet olması aslında çok da anormal bir şey değil. Tabii ki bu devlet tabii ki hep darbeci olacak, bu devletten ha bire darbe üreyecek. Dolayısıyla [devletin] yeniden ürettiği bir güvensizliğe karşı toplumda farklı toplumsal hareketlerin, farklı toplumsal kimliklerin önlerinde duran galiba en önemli nasıl diyeyim? Mevzu, mesele, meydan okunacak olan şey tam da bu güvensizlik haline karşı belki inadına hem kendine güven, hem başkasına güven üzerine başka insanların, bütün o güvensizlik hisseden insanların, toplumsal kesimlerin içinde “Ben sana dokunabilirim, sen de bana dokunursun ve yakmayız birbirimizi merak etme” denebilecek birtakım hatlar bulmak gerekir diye düşünüyorum, teşekkür ederim.

Hülya Gülbalar (Moderatör):

Teşekkürler, güzel, renkli bir sunum oldu. Sunum sırasında –dündü herhalde- devletin 1 numarasının söylediği bir sözü hatırladım, dün kafamda sürekli o vardı, “güvensizlik” dendiğinde. “İstanbul sokaklarında yürüyen bir kişinin kıyafetinden, ayakkabısından, çantasından hangi kültüre mensup olduğunu çıkarmıyorsak, çıkaramıyorsak durum vahimdir.” Çok ciddi bir cümleyle karşı karşıyayız. Tabii “kıyafet ve dış görünüş” dendiğinde neden kadın meselesine hemen bağlıyorum? Hiç uzatmayacağım başörtüsü tartışmasını filan. Bunu söyleyen kişinin dünkü kıyafeti şahaneydi; koyu renk takım elbise ve muhtemelen şeker pembesi kravat! İstanbul sokağında o kıyafetle yürüdüğünde,

onu herhangi bir Batılı siyasetçiden, bürokrattan, bankacıdan ayıran hiçbir özellik yoktu kıyafetinde. Dolayısıyla bu örtük söylemler içerisinde hiçbir zaman İstanbul sokaklarında şalvarla, takkeyle gezilmesi tavsiye edilmiyor erkekler açısından, kadınlar için başka bir şey tavsiye ediliyor diye öncelikle anlamak gerekiyor.

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Ben onu öyle anlamadım, Twitter’de bir mesaj gördüm, “‘Çok kültürsüz’ diyemediği için böyle şeyler demeye çalışıyor” diye bir yorum gördüm.

Hülya Gülbahar (Moderatör): Çok iyi niyetli bir yorum olmuş, ben iki kere dinledim çünkü basına verilen haberler dışında konuşmayı kendi ağzından iki kere açıp dinledim. Ondan sonra sofradaki yemek düzenine filan geçiyor. Tabii onu hazırlayan kadınlara da bir şekilde bir mesaj vermiş oluyor, genellikle de evde sofraları da kadınlar hazırlıyor bunu. Neyse, güvensizlik meselesi de tam da öyle bir şey. Kadınlar bunu duyduğu zaman kendi kıyafeti, ayakkabısı, çantasına kadar devlet eliyle bir dizayn verilmeye çalışıldığını düşünüyor. Şimdi bu noktada ben kimlikler söz konusu olduğunda şu “fay hatları” kavramını hep çok ilginç bulmuşumdur; çok sert bir kavram ve bu toplumda bu kavramı o kadar normal bir kavrammış gibi kullanıyoruz ki. “Fay hattı” dediğimiz şey deprem yaratır, Türkiye’de de gerçekten deprem bekliyoruz, iyi oturmuş sanki. Hangi fay hatları var? Bunlar var ve o fay hatlarını iyice fay hattı olarak formatlayan ve toplumsal bilinçaltına kazıyan bir kavrammış gibi kavramın kendisi de bende de mesela tedirginlik ve güvensizlik yaratıyor. Şimdi moderatör olarak süremi aşmamak için feministler ve laiklik ya da Türkiye’deki laiklik pratikleri üzerinden ne düşündüğümü çok kısaca feministyaklasimler.org sitesinde Deniz Kandiyoti’nin şu anda yayında olan makalesini okumanızı tavsiye ederek, çok kısa orada katıldığım birkaç başlığı söyleyeceğim ama makaleyi gerçekten konuyla ilgilenen herkese tavsiye ediyorum, iyi bir tartışma çerçevesi sunan bir makale. Mesela iddia ettiği şeylerden bir tanesi şu: Türkiye sekülerliğinin tartışılması gibi bir şey, bu sayıda [feministyaklasimler](http://feministyaklasimler.org) sitesinde

zaten iki tane makale var, laiklik üzerine. Diğeri de çok anlamlı bir makale, dünya feminist hareketinin laiklik konusundaki üretimsizliği, üretimi üzerine, yani iki makale var. Kandiyoti'nin önemli argümanlarından bir tanesi “Türkiye’deki birtakım hesap verme eksikliği devletin, kurumların; otoriterlik ve militarizme dair eleştirilerin neden sekülerizme bağlandığını tartışmamız lazım” diyor, bu çok önemli bir argüman, gerçekten tartışmak gerek. İkincisi “Türkiye’de sekülerizm meselesini demokrasi, yani milli iradeyi temsil eden çoğunlukların iradesi karşısında Cumhuriyetçi otoriterliğe denk gelen bir kavram haline getiren, bu şekilde klişeleştiren yaklaşımı biraz tartışmalıyız” diyor. Dolayısıyla “Bu seküler Kemalist elitlerin değerleri ile geleneksel Müslüman toplumun değerleri arasındaki çatışmadan mı bahsediyoruz, bu sekülerizm tartışmasında” diye sorguluyor. Tabii Batılılaşmaya dair elit bir projedir sekülerizm tartışmasını da anlattıktan sonra –sayfalar karışmış bulamıyorum- bu dini toplulukların ve söylemin özellikle 1983 yılında, 1980 askeri darbesinden sonra ama taa 1962’lerden başlayıp gelip devlet içinde devletle bütünleşerek örgütlenen ve topluma yayılan ve 1983’te de Türk-İslam sentezinin temel sözcülerinden olan Aydınlar Ocağı’nın Devlet Planlama Teşkilatı ile beraber hazırladığı belgede “Türklük” kimliğinin içine “Sünni Osmanlı” kimliğini koyarak yurtiçi-yurtdışı örgütlenmesiyle topluma nüfuz ettirilen bir proje olduğunu tartışmaya açıyor. Onun için ben de hem bu makaleyi hem bu argümanları tartışma bölümü için sunmuş oldum. Yücel hocamın bölümü için kendisine kolaylıklar dileyerek...

Prof. Dr. Yücel Sayman’ın Sunumu

Belki konuşmamın bir yerinde senin bu bizi “erkeklik”le suçlamanın üzerine. Suçlamadır, tabii ki suçlamadığının farkındayım ama onun üzerine bir iki şey söylemek istiyorum, bu erkeklikle ilgili olarak, tabii konuyla bağlantılı. Şimdi hemen baştan söyleyeyim, bu tartıştığımız konu başlıkları olarak anayasal

yurttaşlık, inançlar, kimlikle ve laiklik; bunun sosyolojik, siyasi ve hukuksal açılardan geçmişi ve geleceği açısından bir de bugünü tartışacağız. Hemen belirteyim bunun, bu konuların yeni anayasaya değişikliğe giden doğrudan normatif olarak bir ilgisi yok, çünkü yeni anayasa değişikliğinde bu konulara değinen, bu konulara yeni bir düzenleme getiren maddeler yok. Anayasa değişikliği sadece 12 Eylül Anayasası'na monte edilen, daha doğrusu 12 Eylül Anayasası'nda var olan bütün felsefesini ve felsefesini saklayarak sadece yürütmede, yani devletin biçimlendirilmesinde bir farklılık getiren düzenlemeleri içeriyor. Onun için yeni düzenlemeleri anayasanın başta başlangıç bölümü olmak üzere diğer maddelerini, diğer sistematiğini incelemeden, okumadan yeni maddeleri de değerlendirmek mümkün değil. Buna önce dikkat çekmek istiyorum. Bu değişiklikler geçerse ben kanaatimi hemen söyleyeyim, fazla tartışma imkânı bulamayacağız çünkü. Devletin nitelikleri, felsefesi ve toplumun nasıl örgütlendiği, toplumun hangi temellerde örgütlediği anayasanın başlangıç bölümünde belirlenmiş. Anayasanın başlangıç bölümü hikâye değil. Sanıyorum 177. Maddesi gereği de bağlayıcı madde hükmünde ve Anayasa Mahkemesi'nin kararlarına göre de bütün özgürlüklerin kullanımı ve bütün maddelerin tartışılması bakımından ölçüt normlar oluşturuyor, yani oraya uygun davranmak zorundasınız, temeli orada belirlenmiş. Bir buçuk sayfalık bir metindir, herkesin okuması gerekiyor, içinde yaşadığımız toplumsal yapıyı ve o toplumsal yapıyı biçimlendiren devlet sistemini anlayabilmek bakımından. Şimdi bu sistem, bu yapı toplumsallığımız değişmeden, yapımız değişmeden o toplumsal yapının varlığını, işlerliğini, sürdürülebilirliğini sağlayacak olan devlet sisteminin bir bölümü yapılıyor. Şimdi zaten var olan devlet sistemi, bir devlet biçimi olarak demokrasi değildi. Bizde hep öyle bir yanılma var, zannederiz ki 12 Eylül Anayasası'nda beş tane general oturdular devlet biçimi olarak "Biz bu ülkeyi nasıl demokratik yaparız" diye düşündüler ve öyle parlak bir sistem getirdiler ki eh eksikleri var ama devlet biçimi olarak bir demokrasiydi. Şimdi demokrasiyi hayat tarzı olarak

görürseniz, demokrasiyi sadece özgürlükler diyarı olarak algılamaya çalışırsanız, çok fazla bir anlam veremezsiniz, herkesinki kadar demokrasinin tanımı olur. Demokrasi bir devlet biçimidir. Şimdi o devlet biçiminin temel ilkeleri var. Bizim 12 Eylül Anayasası asla bir demokrasi değildi devlet biçimi itibariyle, gene değil, yani despotik bir devlet biçimi var. Şimdi o despotik devlet biçiminin yürütmeye ilişkin maddelerini değiştirirken, o despotizm koyulaştırılıyor, denetim imkânları ortadan kalkıyor; toplumsal yapıyı nasıl etkileyecek, nereye götürecektir? Şimdi burada sadece söylemlerden çıkarak bir şey söyleyebiliriz ama içinde yaşayacağımız devlet biçiminin son derece otoriter, otoriterden ileriye gidebileceğim boyutları taşıyan, asla demokrasiyle falan artık hiçbir ilişkisi kalmamış olan bir yapı. Peki, bu hangi sistemin bir devlet yapısı oluyor? Şunu da özetledikten sonra açıklamasına şöyle gireceğim: şimdi mevcut olan Ak Parti iktidarı ve onun ideolojisinde savundukları şey şu: “Bize,” yani biz derken toplumu kastediyorlar, hepimizi kastediyorlar, aslında kendilerini söylerken toplumsallaştırarak bizi de ya dışlayarak ya da kendilerini içine katmayı, tekleştirmeyi düşünerek söyledikleri şu: “Bize yaşatılmamış olan gerçek toplumsal yapımızı bugün geleceğin teknolojisi ile yaşatacağız” yani bir toplumsal yapılanma vaat ediyor ama geçmiş şeyi değiştirmeden. Buna karşılık biz demokrasi zannettiğimiz zaman devlet biçimi olarak, biz de “Hayır, geçmiş değil, yakın geçmiş, yani Cumhuriyet’ten bu yana olan geçmişimizi aynı ilkeler temelinde hiçbir şey değiştirmeden bugünün ileri teknolojisi ile yaşayacağız” diyoruz. Hiçbir zaman geleceğin ya da günümüzün ya da günümüzden sonra geleceği filizlenen bir toplumsal yaşamı biz hizalamıyoruz. Böyle bir siyasi harekette bunu söyleyen bir ortam da çıkmadı ortaya. Ben kendime hep şunu soruyorum: biz kimin atası olacağız? Bu soruyu niye soruyorum, çünkü iddia 21. yüzyılın sonunda biyolojide, genetikteki değişiklikler, orada yapılan bilimsel çalışmalar, araştırmalar, bulgular, fizikteki gelişmeler, yani Einstein’dan bu yana gelişmeyen aşılamayan bir sorunun bile çözülüyor olması, matematikteki gelişmeler, bilgisayar alanındaki gelişmeler yapay zekâ tartışmalarının gündeme

geldiği bir yerde; şimdi burada hemen söyleyeyim. Yapay zekâ diye bir şey yok, o “yapay” değildir, zekâ zekâdır. “Yapay”ı biz kendimizinkinden farklı olduğunu tahayyül ettiğimiz için [koyabilmişiz]. Doğal olmayan hiçbir şey, doğada olamayacak hiçbir şey yapay olarak olmaz; anlamadığımız bir biçimde gelişebilir, gelişebilir ama sadece insanın zekâsındaki farklılaşma değil, şimdi iddia –bilimsel olduğu için “Olmaz böyle saçma sapan şey” de diyemeyiz- olabilirliği var, demek ki ileri söylüyor ve bir sürü bilim adamı çalışıyor, yani beyin olarak üretimini, yani kendini üreten teknisyenler, teknik bilgisayar âlimlerinden ya da bilgisayar üstatlarının yardımına ihtiyacı kalmadan onlardan bağımsız olarak düşünüp kendini üretebilen ve kendinin var olmasını sağlayabilen, kendi nesillerini yeniden yaratabilen, yani evrim içinde yerinde olabilen yeni bir türden bahsediyoruz. Bu aynı tür insan evriminde yeni gelişmelerin sonucunda, büyük bilgi gelişmesi sonucunda bizim beynimizin de değişmesiyle yeni bir tür ortaya çıkacak. Söylenen şu: 21. Yüzyılın sonunda sapiens insan bizler çeşitlenmeye başlayacağız, türlerimiz çıkacak; öyle olacak, böyle olacak ama bunlar tartışılıyor, bunlar öneriliyor. Şimdi soru, hepimiz için soru: biz kimin ataları olacağız? Bundan yüz yıl sonra baktıkları zaman Türkiye’de yaşayan şu toplum acaba var olan şimdiki cinslerden, yani insan cinsi içinde sayılırlarsa hangisinin atalarıydı dediği zaman bu açıdan biraz farklı düşünmek gerekir. Eğer bu sistem kalırsa, bu sistem kaldığında biz hâlâ geçmişin toplumsallığını günümüzde geleceğin teknolojisinde yaratacağımız çizgisinde gidersek biz sadece vaktiyle insansılar gibi kaybolmaya mahkûm bir topluluk olarak burada kalacağız, eğer değişmezsek, yani ya söneceğiz ya kaybolacağız ya da arkeolojik, antropolojik bir tür olarak varlığımızı son, tek kişi kalana kadar sürdüreceğiz gibime geliyor. Şimdi bunları söyledikten sonra biraz bu kavramları tartışabilmek bakımından kendi söylediklerimin paralelinde gereceğim. Şimdi hep şunu söylüyorum: anayasanın başlangıç bölümünde bir toplum yapısı öngörülmüş, bir toplum projesi var orada, bir toplum tasarısı var. Niye bir toplum tasarısı var? Çünkü biz toplumsal bir varlık olarak kabul

ediliyoruz, hatta toplumsal hayvan olarak nitelendiriliyoruz, yani toplumsallığımız ön plana çıkartılmış. Şimdi toplumsallığımız ön plana çıkartıldığı zaman evrimsel olarak toplumsal, yani tek başımıza değil bir türün, yani insan türünün bütün bireyleri olarak birlikte yaşıyor olmamız. Bu birlikte yaşıyor olmamızı ifade ediyor. Bu doğal olarak böyle, çünkü başka türlü üreyemeyiz, başka türlü varlığımızı sürdüremeyiz, kaynaklara erişemeyiz vs., vs., yani evrim sürecinde var olamayız, birlikte olamayız ama bu sadece insan türü için değil ki bu bitkiler için de böyle, hayvanlar için de böyle. Peki, bizim farklılığımız ne? Şimdi bunlardan farklılığımız, bizim toplumsallığımızdaki farklılık, özellikle bilinçsel devrimden sonra, yani beynin çıkması, işlevlerini alması vs., bizim farklılığımız görmediğimiz –dildi vs. oralara girmiyorum ama galiba girmek lazım, birilerinin de bunları artık tekrar yazması gerekiyor, çünkü evrim teorisi de zaten bu kadar anlatıldığı kadar anlatılacak, kimse onu da bilmeyecek ne olduğunu, nasıl bittiğini. Belki de yazılması, tekrar tekrar her konuşmada bunun anlatılması gerekiyor, çünkü yazılı olarak bulamayacaksam sözlü olarak geçirmekte yarar var. Şimdi bütün bunlardan çıkan şey bizim duygularımızla, yani görmediğimiz, dokunmadığımız, hissetmediğimiz, işitmediğimiz nesnelere, varlıklar hakkında da bir şeyler söyleyebilme yeteneği kazanmış olmamız, yani böyle bir yeteneğimiz, böyle bir yetimiz var, yani kurgu yapabilen bir tür haline gelmişiz. Şimdi kurgu yapmak sadece doğada var olanları, doğanın suretinde sistemleştirerek kendi hayalinde aktarmak değil, o hayali başka insanlara da veya en yakınımızdan başlayarak daha buradaki başkalarına da aktarabilmek –geçmişten bahsediyorum- ve onları bir amaç doğrultusunda toparlayabilmek, birlikte hareket edebilmek, yani üremeyi birlikte yapabilmek, üremenin kurallarını koymak, kaynaklara erişebilmenin varlığını sürdürebilmenin, yani doğal seçimde varlık mücadelesini birlikte yapabilmenin fikriyatını çıkartabilme yeteneğine sahip olmuşuz ve o sahip olduğumuz günden bugüne de biz birey olarak bu toplum projelerini hep bireyin doğal olarak var olan yetilerini, unsurlarını toplumsallaştırarak toplum projelerini yapmışız ama

sadece toplum projesi yapmak yetmiyor. O toplum projesini diğere bireylere de kabul ettirebilmek lazım, yani onlar da orada kendilerini bulacaklar, bunu kabul edecekler ve birlikte bunun uğruna bir araya gelip bir arada mücadele edecekler. Ben şimdi toplumsallaşmayı, en azından bireyin toplumsallaşmasını, insan türünün toplumsallaşmasını diğere canlılardan farklı olarak burada görüyorum, yani burada kurgu önemli. Kurgulama yeteneğimiz var; neyi kurguluyoruz, nasıl kurguluyoruz ve bu kurgudan toplumsallaşma. Şimdi fazla ayrıntısına girmeden bakıyorum, aslında bu kurgunun insanlık tarihinde, yani sapiens'in günümüze geliş tarihinde bu toplumsallaşmanın kurgusunda hep bir bireyi toplumsallaştırma, bireyi kendi doğal özelliklerine karşı yabancılaştıran bir toplumsallaştırma süreci var, yani tekleştiren bir toplumsallaştırma süreci var. Binlerce yıldan bu geliyor, yani her şeyi birleştirmişiz. Şimdi Hülya'ya biraz atıfla cinselliğimiz toplumsallaştırılmış, cinselliğimizde üreme hücresi farklı olan bir varlığa "kadın" demişiz, öbürüne "erkek" demişiz ve demişiz ki "Amaç üreme," yani yeni nesil ve yeni çocukların çıkması ve onlara da bizim bu genetik bilgilerimizin aktarılması, devam etmesi böyle. Şimdi bunu esas alan bir toplumsal anlaşma yaptığınız zaman e o zaman yumurta dediğimiz üreme hücresini üreten varlığa kadın, spermi üreten erkek diyorsunuz ve onları sistemleştirerek bir arada bulunmalarını, akrabalık sistemi, miras meseleleri vs. onları örgütlediğiniz zaman cinselliğimiz bizim toplumsallaştırılmış oluyor, üreme yönünde toplumsallaştığı zaman Hülya kadın, ben erkek olacağım. Bu toplumsallaşmanın dışına çıktığımız zaman ya eşcinsel olacağız ya transseksüel olacağız ya da başka bir şey olacağız, yani farklılaştıracacağız. Hâlbuki her birimizin birey olarak yapısı aynı, hiçbir de bir farklılık yok, hiç birinde bir farklılık yok. Peki bizler toplumun nüvesi, yani atomu olarak bireyler biz varız ama bireyden, benden öncesi var, yani hücreler var, genler var, kromozomlar var, o kromozomları oluşturan atomlar var, atomların dizilişi var, atomların hareketi var: bu hepimizde aynı. Şimdi farklı dizilimler, dışarıdan gelen farklı etkileşimlerle kimimiz Zenci olabiliriz, kimimiz bunu üretiriz, kimimiz başka bir

şey üretir ama günümüzde sadece bir kadın –ona bile ihtiyaç kalmadığı söyleniyor- sadece üreme bakımından kadına ihtiyaç yumurta ürettiği için var. Belki o yumurtanın da şimdi başka hücrelerde yapıldığı söyleniyor ama erkeğe ihtiyaç kalmamış, yani erkeğe ihtiyaç yok. Onun için bana “erkeksin” dediği zaman ifade etmiyor. Benim yapacağım işi ya da vaktiyle yaptığım işi şimdi hücreler yapıyor, kadın kendi hücresinden yapabiliyor, yani bu bitmiş ama bakın Anayasa’nın 42. Maddesi “Aile toplumun temelidir” diyor. Bütün maddeler tartışıldı, “Asla kat’a değiştiremez,” “Yok ya hepsi değiştirilir” denildi. Bir tek madde tartışılmadı, o da 42. madde idi. “Aile toplumun temelidir” lafı siyasi bir şeydi, kimse ağzına almadı. “Nedir bu ya? Aile toplumun temeli üzerine bir örgütlenmede biz kadınlar okkanın altına gidiyoruz bu nedenle, kendi tercihlerimizi ortadan kaldırıyor, kendi belirlemelerimizi ortadan kaldırıyor, kendi gücümüz ortadan kalkıyor, nedir bu” denmedi, bu tartışılmadı. Şimdi bu toplumsallaştırma her konuda var. Anayasadaki, Türkiye’deki toplum açısından ele alıyoruz, bu konulara gelebilmek için. Neler var? Mesela anayasal yurttaşlıktan başlayalım, burada böyle bir söylem var. Şimdi bakın aslında yurttaşlık, vatandaşlık dediğimiz kavram, yani bir siyasi örgütlenme, bir toplum. Toplum kendisini siyasi olarak örgütlediği zaman ben öyle söylüyorum, her ne kadar oturup biz devleti belirlemiş; çünkü devlet bizi belirlemiyor, biz devleti belirliyoruz dersek, bu devleti kuran siyasi yapımızı, kendi toplumsallığımızın, toplumsal kurgumuzun işlerliğini sağlayacak olan siyasi yapıyı, devleti oluşturan biziz. O zaman o devletin kendi sükeleri, özneleri var, yani vatandaşlık sadece başka devletin öznelerine karşı bir devletin kendi öznelerini belirlemesidir. Şimdi ben bunların özgürlüklere bağlanmasını çok doğru bulmuyorum, bundan ibaret. Onun için vatandaşlık tanımı, bir devletin siyasi sınırları içinde var olan topluma, topluluğa aidiyeti ifade eder. Şimdi o aidiyetteki mesele önemli. O aidiyet ne demek? O aidiyeti böyle kabul ettiğimiz zaman o toplumsallaştırma içinde, yani vatandaşların kurduğu topluluklar da toplumsallaştırılmış, mesela millet kavramı getirilmiş ya da milliyetçilik:

anayasada var bu. Milliyetçilik, Atatürk milliyetçiliği üzerinden geliyor. Şimdi milliyet dediği, yani bu sınırlar içerisindeki vatandaşların oluşturduğu bütünü hiçbir ayırım yapmaksızın tek başına blok olarak tekleştirerek bir akım olarak, bir siyasi ağırlık olarak, bir toplumsal veri olarak kabul etmek ve onun üzerine gitmek ama öyle değil ki, öyle değil, bakın orada tekleştirme var. Tekleştirme var ve biz buna bir de isim veriyoruz, “Türklük” diyoruz. Şimdi o Türklük de bir toplumsallaştırma, yani demincek söylediğim bu atomlarımız, moleküllerimiz, üstelik hepimiz en az iki kişiden alıyoruz genlerimizi, tek kişiden de değil, onlar da başkalarından almış vs. Böyle bir çoğulculuk demeyeceğim, böyle çokluk içinden gelen bir yapımız var. Türklük diye bir kavram, öyle Türklük diye de bir şey yok yani. Şimdi her neyse, etnik bir temeli de yok, biyolojik olarak öyle bir birim değil, Kürtlük bir birim değil, Türklük bir birim değil, yani toplumsal kategoriler: belirli zamanda belirli yerlerde yaşamış olan, bu ülkede, yaşadığımız topraklar üzerinde çeşitli dönemlerde bizden önce, bizden sonra gelmiş ve yaşamış farklı dilleri, farklı inançları, farklı yapıları olan insanların birlikte yaşaması. Şimdi o öyle yaşıyor, şimdi biz onları tek tipleştiriyoruz, tek tipleştirirken aslında varlıklarını reddetmiyoruz ama toplumsal bir işbölümü halinde bir üstünlük şeysiyle Türklük dediğimiz milliyetçiliğe bir üstünlük vererek yapıyoruz. Bakın, oradakileri nasıl toplumsallaştırıyoruz biz her birini. Açın, yeni anayasanın başlangıç bölümünü okuduğumuz zaman “milli gurur ve iftarlarda, milli sevinç ve kaderlerde, milli varlığına karşı hak ve ödevlerde” bilmem ne “özgür olur kişiler.” Burada birleştirmişiz, hepimizin şeysi aynı: değil, hiçbirimizin aynı değil. Hiçbirimizin kederleri ve sevinçleri aynı değil, hiçbirimiz milli şeyleri aynı şekilde paylaşmıyoruz, aynı şekilde görmüyoruz. Her birimiz farklı görüyoruz ve her birimizin duygularını oluşturan beynin işleyişini sağlayan mekanizmalar da her birimizde farklı, her birimiz özgünüz. Her birimizin beyninin algoritmaları farklı, özgün, tek tip yok yani. Şimdi her şeyi birleştirmişiz, milli dayanışmacı, işte bir de bu milli dayanışmacıyı söyledik, Türklük, yani devletçi ve otoriter bir şey. İnançlarımız

toplumsallaştırılmış. İnançlar da tek tanrılı dinler içinde tek tanrılı dinlere inanacaksınız ama bunların içinde üstün olan da Sünnilikle Diyanet İşleri'ni kurmuşuz, toplumsallaştırmışız. Farklı düşünmüyorsunuz, Sünni Müslüman olarak gören de farklı düşünemiyor, kendisi oluşturamıyor inançlarını, illa ki resmi bir şekilde belirlenecek. O ne yapması gerektiğini, nasıl düşünmesi gerektiğini, neye ibadet etmesi gerektiğini için devlet mekanizması kurulmuş, yani devlet kurumu, işletiyor. Toplumsal bir kurum değil o, devlet kurumu, onu işletiyor. Şimdi onun başkanını da cumhurbaşkanı atayacak, istediği zaman da görevden alabilecek. Bireysel olarak bireysel gücümüz, kendi sorunlarımızı halledebileceğimiz, çözebileceğimiz, halledebileceğimiz hak dediğimiz şeyi arayabileceğimiz, hak dediğimiz şeyi koruyabileceğimiz kendi bireysel gücümüz, iki-üç kişi ile birleştirerek oluşturacağımız bireysel gücümüz yasaklanmış, toplumsallaştırılmış ve “kamu gücü” denmiş ve kamu gücünü elde edebilecek kurumsal mekanizmalar yaratılmış yargı dediğimiz. Millet egemenliği demişiz, kendimizin var olabilmesini, özgürlüğümüzü, kendi kaderimizi bizzat tayin edebilme yetimizi millet egemenliği adı altında toplumsallaştırmışız, yani kendi bireysel egemenliğimiz toplumsallaşmış; cinselliğimiz toplumsallaşmış, işte dini inançlarımız, inançlarımız toplumsallaşmış. Yeni yeni, belki bu hiç tartışılmadı ama yaratıcılığımız da tek tipleştiriliyor, toplumsallaştırılıyor ama “etik kurallar” adı altında; bunun üzerinde fazla düşünülüyor. Etik bireysel bir şeydir, herkes kendi yaşam deneyimlerine, çevresindeki aldığı bilgilere, kendi deneylerine, kendi felsefi görüşlerine, inançlarına, deneylerine, pratiklerine ve kültürel yapısına bağlı olarak iyi ile kötü arasındaki, doğru ile yanlış arasındaki şeyi kendisi bireysel olarak vasıflandırır. 7 milyar insan varsa 7 milyarın etik olarak değerlendirilmesi farklıdır, değerlendiriş biçimi farklıdır. Vardığı sonuçlar aynı olabilir ama farklıdır, yani özgürlüğümüz oradadır, aksi takdirde birey olarak özgür olamayız. Şimdi etik adı altında giderek o yaratıcılık da bilim etiği, sanat alanındaki etik, bunlar etik kurullar çerçevesinde yasama da değil, onun için çok

gözümüzden kaçıyor, bunlar da giderek tekleştirilmiş, yani toplumsallaştırılmış ama toplumsallaştırmanın bizim tarihimizde şöyle bir sonucu var: bizdeki toplumsallaştırma bireyin özgürlüğünü ve hatta toplumsallığını toplumsallaştırırsak, yani kültürel gelişmesini genetik değil, doğal olan toplumsallığını değil, doğal olarak bireyde var olan özgürlükleri, özellikleri tarihsel süreçte kültürel olarak gelişmiş olan kısmını toplumsallaştırıyoruz ama toplumsallaştırırken bireyi o kendi özgürlüklerine yabancılaştırarak toplumsallaştırıyoruz. Milli egemenlik dediğimiz zaman ya da millet egemenliği dediğimiz zaman bunun kendi gücünün toplumsallaşma süreci olduğunun birey farkında değil, onu elinden almışız. O gücün içinde o egemenliği biz kullanamıyoruz. Zaten anayasa diyor ki “Yetkin organlar aracılığıyla kullanır.” Ya benim egemenliğim benden alınmış, benim oluşturduğum, ben var olmazsam olmayacak bir egemenlik ama ben orada hiçbir zaman yokum: onu denetleyemiyorum, onun üzerine karar alamıyorum, onu yapamıyorum, yargı benim egemenliğim üzerine, millet egemenliği üzerine. Benim toplumsal egemenliğim üzerine işlediği varsayılıyor ve ben yargıyı denetleyemiyorum, hiçbir yerinden giremiyorum birey olarak. E kamu gücü? Kamu gücünün aslında benim toplumsallaştırılmış gücüm, fiziksel gücüm, bireysel gücüm. E ben denetleyemiyorum, kullanılışında ben yokum, nasıl kullanılacağını ben belirleyemiyorum, o denetimini ben yapamıyorum, o mekanizmaların hiçbirinde ben yokum, karar süreçlerinde ben yokum, yabancılaştırılmışım; her şeye yabancılaştırılmışım. Cinsellik, yabancılaştırılmışım. Bu yeni yeni kategoriler çıkartıyor. Bakın, cinselliği üreme üzerinden toplumsallaştırdığınız anda bireyler arasında toplum dışına atılıyor gözüküyor, şimdi eşcinselin benden farkı ne? Hiçbir farkı yok. Şimdi bu kategoriler bizim toplumlaştırma sürecinde çıkarttığımız kavramlar. Cinselliği topsulaştırmayı bırakın, özgürleştirin cinselliği ne eşcinsellik diye bir şey kalacaktır ne de başka bir şey kalacaktır, çünkü toplumu böyle bir şey üzerinde örgütlemeyeceksiniz, o toplumsallığını kaybedecek. Şimdi bakın vakit almamak için daha bir sürü yeri atlayarak sonuca

geçiyorum. Şimdi bizim anayasadaki, bizim toplumsallaşma sürecimizi belirleyen, toplumsallaşmamızın ne olduğunu belirleyen ve orada bireye hiç yer vermeyip aslında bireyi, bireyin kendi özgürlüğüne, doğal özgürlüklerinin üzerine kurulu bir toplum kurarken, o topluma karşı bireyi yabancılaştıran ve bütün siyasi yapısını, devlet yapısını da bu temel üzerine kuran bir anayasa. Yeni değişiklik bunu değiştirmiyor, koyulaştırıyor. Bu demokrasi falan değildir, şimdi burada bizim karşımızda tartışılması gereken nokta, –onun için başta sorduydum- “Ben kimin atası olacağım acaba?” Ben derken kişisel olarak beni kastetmiyorum tabii, burada yaşayan toplum kimin atası olacak yoksa kimsenin atası olmayıp sönecek miyiz biz, cins olarak varlığımız kalmayacak mı? Çünkü dünya değişiyor. Çünkü bakın siyasi olarak değişirken bu toplumsallaşma şimdi doğal toplumsallık başka bir şey, onu bireysel özgürlük temelinde kurmaya çalışmak [başka bir şey]. Burada çoğulculukla değil, bunun siyasi kavramı çoğulculuk değil. Bu yeni şeyin siyasi kavramı da çeşitlilik, çeşitlilik. Şimdi 7 milyar kişi varsak, 7 milyar çeşitli bir birim var demek, birey var demektir. Şimdi sorun, sorun da o çeşitli olan her şeyi bir arada yaşatabilecek toplumsal proje nasıl olmalıdır? Şimdi bu 7 milyar kişiyi her biri kendi özgürlüğünü taşıyarak kendi özgürlüğüne yabancılaşmadan var olabilme, bu toplumsallaşma mekanizmalarını kırarak o toplumsal mekanizmalardaki tekliği çeşitliliğe getirebilecek [öge] olarak yeni toplum projeleri öne sürebilmektir. Onun için başta söylediğim geçmişi, “Bize Kemalistler tarafından yaşatılmamış olan toplumsallığımızı, varlığımızı bugün geleceğin teknolojisi tarafından yaşıyorum; işte alın size yollar, alın size yüksek şeyler, nereye çıksanız, hangi binada otursanız Boğaz manzarası var. Yollar öyle, okul yaptım”: bütün bunlar “Geçmişi size bugünkü teknoloji ile yaşatacağım” şeysidir, ilerisi olmayan bir toplumsal projedir ama buna karşı çıkarken de sanıyorum “Yav o kadar geçmişi değil de son yüzyılın geçmişinden çıkarttığımız derslerle, en azından günümüz koşullarında geleceğin teknolojisini yaşatalım” değil, bütün bu verilerle biz geleceği nasıl yaşayacağız, geleceğin toplumsal yapısını hangi temeller üzerinde

kuracağız? Bir defa yeni bir kavram olarak, hep biraz bu toplumsallaştırmalar, istisnasız her yerde biraz doğa –ben öyle tanımlıyorum- doğanın suretinde, daha doğrusu gerçekliğin suretinde bir gerçeklik toplumsal projesi yapmak ve bunu başkalarına anlatabilmek, başkalarını ikna edebilmek. Başkalarını kazanamadığımız zaman hayalimizde kurduğumuz hiçbir toplumsal proje yok, önümüzde böyle bir tekleştirme, bireysel temele inen bir çeşitlemede insanlar bunu tartışıyorlar. Artık böyle bir toplum nasıl olur? Devlet içinde olur mu- olmaz mı, küresel boyutta olur mu-olmaz mı, başka bir şeye gidersek yani Mars'a gittiğimiz zaman ya da başka bir yaşam varsa oraya gittiğimiz zaman nasıl bir toplum kuracağız orada, ilkeleri ne olacak? Şimdi harıl harıl bunlar üzerinde çalışılırken biz hâlâ Osmanlı döneminden kalma, üstelik inanç sistemi de toplumsallaştırılmış bir inanç sistemi içinde [mi kalacağız?] Üstelik idam cezası çıktığı zaman yaşam ve ölümü de toplumsallaştırmış oluyorsunuz, yani ölmek istemiyorum mesela, “Hayır seni idama mahkûm ettim, öleceksin” deniyor. Yav ölmek istemiyorum yahut da “Ölmek istiyorum” dediğiniz zaman “İşte çok ağrılarım var, böyle yaşamak istemiyorum” dediğiniz zaman “O yasak” deniyor, kürtaj yasak. “Yaşamak istiyorum” dediğin zaman “Hayır, öleceksin” diyen “Ölmek istiyorum” dediğinde de “Hayır, yaşayacaksın” diyen toplumsal bir sistem, yani her şeye yabancılaştırılmışız. İdam kendi ölüm ve yaşamımıza da yabancılaştırılmanın başka türü, nedeni olduğu belli ama soyut bir soyutlama içinde inanç sisteminin toplumsallaştırılmasını somutmuş gibi insanlara kabul ettirilebildiği zaman, bir gerçekmiş gibi kabul ettirilip onun kriterleri üzerinden bizim yaşam tarzımız düzenlenmeye başladığı zaman laiklik burada, çünkü laiklik bir devlet kavramı; ne bir toplumsallaşma ne biyolojik bir kavram ne bir toplumsal kavram, bu devlete ait bir kavram. Laik olarak haklı oldukları tek bir nokta var şeyi söylerken “İnsanlar laik olmaz, devlet laik olur.” Doğru, devletin kavramıdır o, “kamu gücü” devletin kavramıdır, özgürlükleri onlarla konuşamayız ama laiklik toplumsallaşma sürecinde ya da toplumsallaşma da değil toplumsallaştırma, bireyin toplumsallaştırılması

sürecinde din kuralları üzerine kurulu bir düzeni getirmek birey açısından. İşte “laiklik” dediğimiz şeye aykırı bir durum, bunu yapamazsınız, çünkü bunun yapılmaması gerekir, çünkü bu nasıl yaşayacağımız konusunda çeşitliliğin önündeki en büyük engeldir. En büyük tehlike de budur diye düşünüyorum ve belki kısa ve çok karmaşık anlattım ama hâlâ bu soruyu kafamızda da canlandırarak tartışabiliriz, yani “Biz ileride toplum olarak kimin atası olacağız” soruma bir cevap aradım, teşekkür ederim.

Hülya Gülbahar: Cevap bölümünde tartışmak için çok tartışmalı, güzel başlıklar açtınız bize ama arada bana attığınız pasları da havada bırakmayacağım.

Yücel Sayman: Şaka yollu yaptım ama sen bırakma.

Hülya Gülbahar (Moderatör): “Ey kadınlar niye beni erkek doğurdunuz” gibi bir şey de hissedildi,

Şimdi bu cinselliği üreme üzerinden toplumsallaştırmak meselesi gerçekten çeşitlilikleri içeren bir toplumsal hayat açısından çok çok önemli. Neyse, belki tartışma bölümünde aktaracağım söylemek istediklerimi. Kadınların anayasa mücadelesinde bu “aile” kavramı gerçekten çok önemli bir yer tuttu. Onu da kamuoyu çok fazla bilmiyor, biraz AKP dönemi öncesinde lobcilik üzerinden giden bir kavram oldu. Anayasa’nın 41. maddesi biliyorsunuz “Aile Türk toplumunun temelidir” diyor. Biz o “Türklük”le çok uğraşmadık, o dönemde orası öyle kaldı ama onun yanına “Eşler arasında eşitlik ilkesine dayanır” dedik ve bu reformu, bu cümleyi, bu ibareyi oraya soktuktan sonra medeni kanundaki “aile reisliği” kavramı ortadan kalktı. Şimdi bu aile reisliğini kaldırma mücadelesi aslında 2002 öncesi Medeni Kanun Kadın Platformu’nun mücadelesi içerisinde en az yer tutan konu oldu. İşte eşitlik ilkesi vardı, eşitlik varken niye erkek reistir sorusuna hiç kimsenin verecek bir cevabı yoktu. Bir de Avrupa Birliği rüzgârını da arkamıza almıştık, iyi kullandık konjonktürü ve fırsatları, dolayısıyla onu oraya yazdık. Orada itiraz eden, ciddi bir itiraz ortaya koyan tek siyasetçi aslında bunu toplum önünde söyleyen MHP’li Mehmet Gül oldu ve

onun kavramı, şimdi zaman almamak için diğer argümanı söylemiyorum, birlikte çıktığımız bütün tartışma programlarında o argüman da önemliydi aslında. Sürekli olarak bana “Sevgili komünist arkadaşım, pardon feminist diyecektim; komünist arkadaşım, pardon feminist diyecektim” diyerek hitap ederek aslında toplumun antikomünist önyargılarını ve komünal bir hayata, eşitlikçi bir toplum özlemine olan bir açıdan nefretini kustu. Karşılaştırmalar yaparak tartıştığımız programlar olmuştu, o hiyerarşik toplum modelini, faşizmin hiyerarşik toplum modelini çok iyi örgütleyen cümleler ediyordu, bu tartışmalar sırasında. “Her topluluğa bir baş lazım. Aile de toplumun temelini oluşturan bir birim olduğu için mutlaka başsız olması lazım, başı olmayan topluluklar dağılır, oysa siz aileyi başsız bırakarak toplumu başsız bırakmak istiyorsunuz!” Şimdi o zaman o tartışma içerisinde ben üretmişim o sloganı, şimdi yazarken filan çok çekiniyorum, kapıyı çalacak birileri diye. “Ailede, toplumda, devlette reis istemiyoruz.” O zaman “reis” sıfatı birilerine yapıştirilmamıştı ama durumu çok iyi anlatıyordu kadınların talepleri açısından. Lanet olsun, bugüne de tam oturuyor, yani ailede, toplumda, devlette reisli bir hayata doğru ve anayasal bir sistem olarak geçecek miyiz, geçmeyecek miyiz? Henüz anayasanın ailedeki eşitlik ilkesi tartışılmıyor ama Kadem Yayınları’nda falan görürseniz erkeğin kavvamlığı üzerine giden bir tartışma, şu anda 17-18 ile ulaştı, en son Van’da bir temsilcilik açıldı. Oralardan kadınların ve erkeklerin hayatlarına tekrar reisli şey sokulmaya çalışılıyor. Bu önemli bir nokta, anayasa tartışıyorsak aile meselesi [önemli]. “Cinsellik özgürleşsin, eşcinsellik kalmaz” yanlış anlaşılacak bir cümle oldu. Siz onu kastetmediniz.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Eşcinsellik kategorisi kalmaz, söylediğim o.

Hülya Gülbahar (Moderatör): Evet, güzel bir açıklama oldu, yanlış anlaşılmasın diye şey yapıyorum. Şimdi çünkü insanların doğanın kendini var ettiği şekilde yaşamaları toplum içinde birbirleriyle kendi hayatlarında, çok çok önemli bir kavram. Şimdi tekrar aileye dönersek, bize ne anlatılmaya çalışılıyor? Ta evrensel model, tarih boyunca ve dünyanın her yerinde erkeğin üstünlüğüne

dayalı, insan soyunun erkek üzerinden yürüdüğü tek eşli heteroseksüel aile modelidir. Yok öyle bir şey. Ben araştırmaya çalıştım Çin’de var, Masailer, İzlanda’da, Arnavutluk’ta, Afrika’nın birçok kabilesinde anne üzerinden yerleşme, herkesin kadın erkek annenin ikametgâhında yaşadığı, kadınların çok eşli yaşadığı, erkeklerin de doğal olarak çok eşli yaşadığı, çocuğun anne soyu üzerinden yürüdüğü ve anneye ait sayıldığı yaşam biçimleri var. Bakın İzlanda’yı örnek veriyorum, böyle topluluklar var; Çin’i örnek veriyorum, Afrika’yı örnek veriyorum, araştırırsak bunu buluruz, yani bu sıralar anti-Batı olmayı hiç istemiyorum ama onların sunduğu çekirdek erkek üstünlüğüne dayalı aile modelinin dışında modeller dünyanın bütün toplumlarında olmuş, mutlak bir model değil yani. Dolayısıyla toplumsal hayatı da bu özgürlük üzerinden örgütlemek gerekiyor. İkinci bir nokta tam da “özgür bırakırsak insanları doğasında” konusu. Bu Batılı Hıristiyanlar Güney Amerika’ya gitmeden önce Amerikan yerlilerinde beş yaşam biçimi var, beş var oluş biçimi diyelim: kadınlar, erkekler, kadın bedeninde erkek ruhu taşıyanlar, erkek bedeninde kadın ruhu taşıyanlar ve translar. Şimdi bu beş toplumsal kategori gayet rahat kendi içerisinde özgürce yaşıyor. Ben böyle evli çiftlerin fotoğraflarına bakıyorum tarihten rast geldikçe, bu Amerikan yerlileri için –Kızılderili dememeye çalışıyorum- erkeklerin de saçları uzun, kadınların da saçları uzun. Erkekler de rengârenk giyinmişler, kadınlar da rengârenk giyinmişler. Erkekler de takı takıyor, kadınlar da takı takıyor. Hangisi erkek eş, hangisi kadın eş ayırt edemiyorsunuz fotoğraftan, çünkü kız ve erkek çocukların farklı giydirilmesi meselesi yok, oradan başlayarak sınırlama. Şimdi bu beş kategori içinde de özellikle kadın bedeninde erkek ruhu taşıyanlar ve diğeri; iki kategoriye özel bir özen ve saygı gösteriliyor ve hiç karışılmıyor, yani “Geçiş yapacaksın, trans olacaksın” kimse karışmıyor. Yaşamının hangi döneminde hangi kimlikle yaşamak istiyorsan yaşıyorsun kendi doğan çerçevesinde. Artı özel de bir ilgi ve saygı da görüyorlar, çünkü dünyaya her iki cinsiyetin gözüyle bakıp öyle kavrayabiliyorlar bu insanlar ve gerçekten bu Hıristiyan Batılıların ilk yaptığı iş

kendi hayat biçimlerindeki ve kafalarındaki norma zorlayıp bu beş kategoriye ikiye: kadın ve erkek ve üstelik de kendi kafalarındaki rolleri taşıyan ve uygulayan kadın ve erkeğe indirmek oluyor. Bu üç diğer kategoriye ise ya gizlenmek ya yalan bir hayat sürdürmek ya da intihar etmek seçeneği bırakıyorlar, kendi öldürmedikleri dışında maalesef çok intihar edebilen bir topluluk olduğu için bu üç kategorinin çoğu direnerek intiharı tercih ediyor. Onun için yurttaşlık meselesi de konuşulurken, kimlikler meselesi de konuşulurken insanların kendi doğalarını özgürce yaşayabilecekleri bir Türkiye ve dünya hayalini de bunun içine koymak lazım diyeyim. Fazla uzatmayayım, belki tartışma bölümünde tartışırız. Bu feminist laiklik ya da yeni bir toplum tartışmaları içerisinde önemli kanallardan bir tanesi. Bireye atomize edilen topluluklar halinde mi yaşayacağız ya da bu postmodernizmin iyice hararetlendiği, çok kültürlülük çerçevesinde cemaatler üzerine dayalı bir toplumda mı yaşayacağız, bir üçüncü şey, Birleşmiş Milletler Özel Raportörü kültürel haklarla ilgili dün bir rapor yayınladı Cenevre’de. O raporda kökten dinciliğin ve aşırıcılığın kültürel haklar üzerinde; kadın erkek eşitliği, eğitim, bilim, sanat ve toplumsal yaşam üzerinde nasıl giderek bütün dünyada Amerika dâhil baskıcı bir nitelik kazandığı ve buna karşı bizleri birleştiren evrensel değerlerle –bunun altını çiziyorum- mücadele etmesi gerektiğini tüm dünyanın, anlatan bir rapor yayınladı. Bulursanız anlamlı bir rapor. Üzerinde tartışmaya değer bir rapor, yani atomize bireyler, cemaatler halinde sınırları çizilmiş bir hayat ya da evrensel insan hakları kavramına dayalı bir dünya için çalışmak ya da o evrenselliği belli yeni yorumlar içinde yorumlamaya çalışmak. Bunları tartışma bölümünde tartışırız diye umuyorum ve tabii ki sizden gelecek konuları ama galiba kahve molası vermeliyiz,

SORU CEVAP BÖLÜMÜ

Hülya Gülbahar (Moderatör): Soruları alalım bu bölümde, tabii katkı vermek isteyen olursa katkıları alalım. Birkaç söz verelim, ondan sonra

konuşmacılarımız değerlendirsin. Tabii soru sormak isteyen varsa hangi konuşmacıya yönelttiğini belirtirse iyi olur. Ayrıca moderatörüm diye bana soru sormayı düşünmüyorsanız, rica edeceğim en az bir soru gelsin bana da. Hiç mi soru, katkı yok, ben sorarım!

Hüseyin Çakır: Yücel hocaya sormak istiyorum, çünkü çoğunlukçuluğun karşıtı olarak çoğulculuğa öylesine sarılmıştı ki sanki bu çoğulculuk bütün meseleleri çözecek, demokrasiyi daha yaşanabilir, daha herkes için özgürlük alanı yaratacak gibi düşünüyorduk. Hocamız bu kavramın yerine “çeşitlilik”i söyledi. Çeşitlilik ile çoğulculuk arasındaki farkı biraz açabilirse çok memnun olurum.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Şimdi bakın “çoğulculuk” dediği zaman o günümüzdeki bireylerin kategoriler halinde toplumsallaştırılmasını ifade ediyor. O toplumsallıkları çerçevesinde haklar tartışılıyor. Şimdi hâlbuki günümüzdeki konuşulan ve tartışılan toplumsallaştırmanın ki kültürel temelde bir toplumsallaştırma var, doğal değil. Bunun toplumsallaştırmanın şimdiye kadar getirdiği bireyin kendine yabancılaştırma, doğal şeylerine yabancılaştırma fikriyatının, sisteminin ve bunun düzenlemelerinin ortadan kaldırılması ve tam tersine atomize bir bireyin değil gene toplum içinde yaşayan bir birey olarak her bir bireyin bir çeşit olduğu, yani bir tanesini ortadan kaldırırsanız zaten o türe ihanet etmiş olursunuz fikriyatından çıkıyor, yani biyolojik bir temeldeymiş gibi söyleniyor, yani bir kurgu, onun için çeşitlilik deniyor ve sorun toplu olarak insanların gruplar halinde bir arada nasıl yaşayacakları değil, her bir bireyin kendi özgürlüğü ile başkalarının özgürlüğüne asla dokunmaksızın nasıl yaşayacakları, bu anlamda bir toplumsal proje ortaya çıkarabilmek; bunun için çalışılıyor, bunun için çaba gösteriliyor. Çoğulculukla çeşitlilik arasındaki fark bu, çünkü çoğulcu dediğiniz zaman beni inançlar kategorisinde, inançsızlar kategorisinde; inançlar kategorisinde Alevi, Sünni ya da Hıristiyan ya da öyle bir grup içerisinde ele alıyorsunuz. O zaman ben gene toplumsallaştırılmış oluyorum ya da birey toplumsallaştırılmış oluyor. Aslında orada gene kendi

varlığına, kendi doğallığına yabancılaştırılmış olması ortadan kalkmıyor. Aynı şeyi Kürt-Türk diye etnik bir şey üzerinden yaptığınız zaman bireyleri ancak o şekilde siyasi ya da toplumsal hayattaki varlıklarını koruyorsunuz çoğulculuk olarak diye ama gene o zaman belirli bir şey. “Kadınları koruyacağım” dediğiniz zaman aynı şeye girmiş oluyorsunuz. Şimdi çeşitlilik her bir bireyi kendi özgürlüğünde almak. Artık ortaya konan şey şu: biyolojik, genetiğin koyduğu; farklı biçimlerde yürüyorsa eğer ve her birimiz birbirimizden farklı isek, çünkü birbirinin hiçbir açıdan aynı olan iki insan bireyi yok, yok, yani bu etik açısından yok, beyin açısından, beyinin algoritmaları açısından her biri özgür. Bunları ne kadar bir arada, tek tipmiş gibi gösterirseniz gösterin, bu tek tipler arasında yarattığınız kategorilerle çoğulculuk siyasi bir kavramdır, aslında şeye çok fazla; belki demokrasi memokrasi biraz daha fazla hak alır ama sorunu toptan çözen bir şey değil. Özellikle bilimsel gelişmeler karşısında çıkan sorunları çözer nitelikte değil. Onun için çeşitlilik üzerine sosyolojiyi, hukuku hele hele haydi haydi, bu temelde algılamaya, yorumlamaya, tartışmaya ve yeni toplumsal kurgular çıkartmaya ve herkesin, bireyin özgürlüğü çerçevesinde bir arada yaşama formülleri ya da kurguları geliştirebiliriz ama sorunu orada onun çözebileceği ileri sürülebiliyor. Onun için çoğulculukla, çeşitlilik arasındaki farklılık, esas temel farklılık belki burada ortaya çıkıyor.

Hülya Gülbahar: Atomize birey yerine toplum içinde yaşayan birey noktası çok önemli oldu bu açıklamada. Belki o zaman hani ırk, din, etnik kimlikler üzerine kurulu belki de ulus halinde yaşamakla toplum halinde yaşamak kavramlarını daha rahat tartışacağımız, o zaman devletin kuruluşunu tartışırken eşit, tüm yurttaşlara eşit davranan ve inanç hepsini koyabiliriz; böyle bir modele doğru tartışıyor bizi bu kavram.

Yücel Sayman: Herkesin kendini kendi özgürlüğünde bulduğu bir sistem. O sistemin, öyle bir toplumsal proje nedir, böyle bir toplumsal kurgu nasıl yapılır? Yapılıyor, çalışılıyor bunun üzerine. Eski, senin verdiğin örnekler var. Sen şimdi Güney Amerika yerlilerinden aldın. 1520’de Maladolit’te toplantı yapıyorlar.

Niye toplantı yapıyorlar? Kilise o toplantıyı yapıyor, çünkü Güney Amerika'daki yerli halkı bu nedenlerle "İnsan türünden değildir" diyerek öldürüyorlar. Niye? "Ya bunların aile yaşantıları yok, böyle böyle kadın-erkek, böyle şeyler var, mülkiyet yok, intihar ediyorlar" filan "İnsan değildir" diye ve iki sene seferler iptal oluyor, Maladolit kentinde oturup "Güney Amerika yerlileri insan türü müdür, değil midir; niye" diye tartışıyorlar. İki sene sonra "Evet, insan türündendir" diyorlar, o zaman seferler yeniden başlıyor ama o zamana kadar öldürmelerle bütün Aztekler maztekler gitmiş. Evet, böyle bir şey var. Birey atomize, her şeyden kopuk bir birey; Robinson Crouse, hepimiz topluluk halinde yaşıyoruz ama biyolojik temelli, yani şimdiye kadar söylediğimiz kimliklerin bir biyolojik birim olmadığı artık belirlendi, ortaya çıktı, yani böyle bir şey yok, böyle bir birim yok. O farklı şekillerde izah ediliyor, tamam belirli topraklar üzerinde, belirli bir kültürde, inançta vesairede yaşamış, farklı dilleri kullanarak farklı inanç şekillerinde yaşamış nüfuslar var, onlar yaşamışlar, onlar hâlâ geleneklerini devam ettiriyorlar ama düşünün ki bilmem kaç milyar yıllık bir evren tarihinde ve kaç milyon yıllık insanlık tarihinde bilişsel devrimin olduğu bilmem kaç on bin yıllık tarihin içinde biz şu anı yaşıyoruz, daha önümüzde yüz milyon yıllar var; ne olacağı belli değil. Bilim hızla gelişiyor ve bilimsel gerçekliğin kurgularını daha iyi yapabiliyoruz, anlayabiliyoruz. Şimdi artık bunlar tartışılmaya başlanıyor. Hep böyle gidecek diye söylemek bir şey değil, çünkü konuşuluyor, tartışılıyorsa bizim de tartışmamız gerekir, gözlerimizi kapatmayalım buna diyoruz.

Hülya Gülbahar: Bu gayet anlamlı ve derinleştirilmesi gereken bir soru, mutlaka Ferhat Bey'in de bu konuda katkısı olacaktır.

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Yani çok kısa tutmaya çalışarak bir iki bir şey söylemeye çalışayım. Ben de bu bireyin kendi tekilliğinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla her insan tekil, biricik ama bu biriciklik toplum içinde inşa oluyor, yani biz Kürt olmadan biricik olamıyoruz aslında ya da Müslüman olmadan ya da bir şey olmadan. Ne oluyorsak başkalarıyla birlikte

oluyoruz, bizim o biricikliğimiz kendi içimizde belki bir alışım ama bu alışım başkalarına değerek olan bir şey, yani o yüzden ben “birey” kelimesini ya da bireyi biraz daha sosyal boyutu, sosyal ilişkileri, o kimlikleri, ondan bağımsız tutabileceğimizi çok zannetmiyorum. Biz çok süper projeler üretebiliriz de o projeleri ürettiğimiz insanlar zaten işte kadın olarak, zaten işte Kürt olarak yaşıyor: bu ister kurgu olsun, ister performans olsun, yani bunların dışında bir yer yok. Dolayısıyla burada benim daha çok aklıma yatan galiba bizi bir tür kavramsal çerçevede daha çok inter, ara durumlar daha çok tanımlar gibi geliyor. Mesela birtakım araştırmalar sırasında daha çok altını çizmek gerektiğini fark etmiştik, mesela Almanya’da yaşayan Türkler. Almanya’da Türk olmak ne demek? Tabii ki Münih’te, Berlin’de, Skarbek veya Crozberk’te bir yerde olduğunuz zaman başka bir şeyler oluyor ama en temelde hem Türk hem Alman, hem Türk hem Belçikalı, hem Müslüman hem Avrupalı, hem Kürt hem Fransız gibi böyle bağlaçlı birtakım haller yaratıyorsunuz ve bundan bağımsız bir hal yok. Dolayısıyla böyle düşündüğümüz zaman da çok anlamlı bir katkı geliyor, mesela Hülya Gülbahar’ın söylemiş olduğu Güney Amerika’da fi tarihinde olan durumlar, bildiğim kadarıyla Kuzey Amerika’da Navaho yerlileri için hermoafrodit kimlik çok kutsal bir şey, iyi bir şey, yani iki potansiyeli birden taşıyor: hem kadın olmak hem erkek olmak falan gibi. Şimdi oradaki durum biricik ama bir yandan iki şeyi birden söylüyor, iki şeyi birden taşıyor, yani hem erkek hem kadın. Zaten kafamızda birtakım kurgular var, o kurgulardan bağımsız değiliz ki. O bizim biricikliğimizi zaten o kurgular eşliğinde yapıyoruz ya da başka bir şey Endonezya’da var o beşli tanım şu anda. Endonezya’nın birtakım yerlerinde yaşayan insanlar işte tam o dediğine benzer bir şey: erkekler var, kadınlar var, işte ruhu erkek veya işte bedeni farklı diyen filan ama onlar da mesela bu bir kereliğine olmuş bitmiş bir şey değil. Yarım öbür gün benim ruhum başka bir şeye eviriliyor, nasıl eviriliyorum? Bu içimdeki ruh, hormonlarım, psikolojim, biyolojim falan bir sürü şeylerle oluyorum, bir yandan toplumla oluyorum, yani daha erkek olabilirim örneği, daha kadın

olabilirim, yani kendimi öteki karşısında daha rahat ederim, yani Kürdüm ama bugün bu kimlik altında çok fazla bir şey ifade etmiyor bana, işte biraz da Türk olurum, Avrupalı olurum falan. Avrupa’da yaşayan bir Türk için mesela ulus kimliği herkes için ifade etmiyor, mesela “Ben Avrupalı Müslümanım” diyen tonla insan var. Türk devleti tamam, “Kardeşim memleketime gidiyorum falan da orada polisi gördüğüm zaman beynim tepeme çıkıyor, ben kendimi o pasaportla tanımlamak istemiyorum” diyor mesela. Dolayısıyla biraz kimliklerin hareket halinde olduğunu ve biricikliğin toplumsallıktan bağımsız olmadığını, bir özü olmadığını, o çeşidin bir özlülük taşımadığını ama toplumsal olarak sürekli hareket halinde olduğunu da sanki biraz böyle aklımızda tutsak iyi olur gibi geliyor.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Yani tabii kısa bir vakit içinde bir sürü şeyi sıkıştırmak zor olduğu için insan kendini düşünmediği, söylemek istemediği şeyleri söylemiş duruma düşüyor. Ferhat bunu söyleyince düşündüm, tabii ki ben de bu yeni şeyde bireyi atomize bir birey olarak toplum dışında, bir adada tek başına yaşar olarak tasavvur edelim demiyorum, yani bireyi kendi özgürlüğünde ele aldığınız zaman zaten kendini nasıl tanımladığını, nasıl gördüğünü de engellememeniz gerekiyor, buna da kimsenin karışmaması: sorun orada, karışmaması. Elbette ki herkes kendini bir topluluk içinde var olarak hisseder ama var olduğu topluluklar tabii ki nasıl tanımlanırsa tanımlansın Kürt ol, Türk ol, Müslüman ol, Alevi ol, ne olursan ol, kendini nasıl tanımlarsan tanımla erkek, ne yaparsan yap, farkımız olmayacak, nasıl olacak böyle bir toplum? Böyle bir toplum nasıl olacak? Önemli olan bireye kendi toplulukları içinde yaşam alanları sağlamak? Hayır o değil, kendi nasıl olursa olsun, nasıl görürse görsün, onun içinde yaşama alanlarını engellememeli toplumsal projesini gerçekleştirebilmek lazım. Şimdi bakın, bir sürü soruyu sormak lazım. Gün gelecek, yani gün gelecek, bunlar 21. yüzyılda olabilecek şeyler. Şimdi bilim kurgudan bahsetmiyorum; herhangi bir hücreden, bir kadından yumurtayı aldığınız zaman herhangi bir hücre ile birleştirebiliyorsunuz, hiçbir erkeğe

ihtiyaç yok, birleştirebiliyorsunuz. Embriyonun oluşum süreci, döllenme süreci kadın vücudunun dışında, rahim dışında oluyor. E yeni iddialar da şimdi yasak olduğu için yapılmıyor ama embriyonun gelişmesi, cenin olması, sonra doğum süreci de gene kadın vücudu dışında olacak. Şimdi bakın bu doğmuş olan, ortaya çıkmış olan birey gene bir insan. Ona “İnsan değil” mi diyeceğiz, “bu türden değil” mi diyeceğiz? Red mi edeceğiz, öldürecek miyiz onu, ne yapacağız? Bilim oraya gidiyor ve bu oluyor, belki olan yerler de var. Şimdi bu çocuk Türk mü, Kürt mü, Müslüman mı? O kendini belki belirleyecek. Böyle yere giden bir şeyde var olan kalıplar üzerinde –benim söylemek istediğim o- var olan kalıplar üzerinde toplumsal yapılar ve onun siyasi örgütlenmeleriyle ilgili kalmak, sınırlandırmanın yanlış olduğunu düşünüyorum, çünkü yüz yılın sonrası, 21. yüzyılın sonrası çok farklı olacak. O 21. yüzyıldan sonrasına kendimizi alıştırmak, düşünmek, böyle düşünmek lazım. Peki soruyorum bu zekâ meselesini. “Yapay zekâ” deniyor, illa ki zekâ insan vücudunda olan yapay bir zekâ değil, başka bir yapay zekâ diyelim ki oldu, olacağı da söyleniyor. Bir zekâ algılayabilen, alabilen, kendini yönlendirebilen, kararlar alabilen, uygulayabilen, duyguları da olabilecek olan bir varlık. Şimdi bu varlık söylendiğine göre sorduğunuz zaman kendini de yenileyebilecek, evrim içinde varlığını sağlayabilecek ve üreyebilecek: bu iddia ediliyor, algoritmaları falan üzerinde çalışılıyor. Peki, ona ne diyeceğiz? Başka bir toplumu, o zaman farklı düşünceleri üretmek gerekiyor diye söylüyorum, yani burada takılıp kalmamak gerekiyor yoksa asla hele ki bugünkü toplumdan bahsettiğimizde bütün bu kategorileri bir tarafa bırakalım [demiyorum.] Hayır, bırakmayalım, bırakamazsınız, çünkü siz bıraksanız belki bütün bunları söylememe rağmen ben kendim bırakmayacağım, kendi kimliklerimi.

Hülya Gülbahar: Başka soru, katkı? Yalçın Bey hareketlendiniz. Yok mu, yok mu gerçekten. Peki, ısrar etmeyelim o zaman. Çok tatminkâr sunumlar oldu, Nihal. Teşvikle, soru ve katkı alıyoruz.

Katılımcı: Bu aile ve birey konusu önemli, ben şöyle bir tespit yapıp oradan günümüze bir soru sorayım, yani biraz daha güncel bir şey sorayım. Şimdi bu 20. yüzyılın sonu, 21. yüzyıl, kapitalist sistemde aile bir nevi araç olarak, bir nevi borçlandırma aracı olarak kullanılıyor sanki, yani aile, çocuk ve finansın çok kolayca insanları borçlandırması, hatta son dönemde meşhur “Ayağını yorganına göre uzat” sözüne çok ters içerikte reklamlar oynuyor bizim televizyonlarımızda. Bunların sonucunda galiba popülist liderler ortaya çıkıyor, bu birtakım korkular ortaya çıkarıyor, ekonomik kaygılar nedeniyle ve bunu bütün dünyada görüyoruz. Bence bizim son 15 yıldaki durumumuz bunun çok önemli bir örneği. Belki bunu biraz irdeleyebilir miyiz, yani bu sistemin bu siyasal sonuçlarını belki biraz irdeleyebiliriz, yine bu aile ve birey konusu üzerinden: olabilir mi bilmiyorum, ben ilk bölümde yoktum, belki biraz soru şey kaçmış olabilir, teşekkürler.

Hülya Gülbahar: Sizlerden? Şimdi aile ve kadın deyince sadece ben konuşacağım diye bir kural yok.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ben soruyu tam anlamadım, duyamadığım için anlamadım. Tamam, sen söyle.

Hülya Gülbahar: Sizden yardım isteyelim, buyurun.

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Bence sizin soru ya da sizin yorumunuzu biraz kendi pencereme çekerek karşılıklı düşünelim diye söylüyorum, galiba iki tane düzey şu anda çok üst üste, yapışık vaziyette gitmeye başladı. Bir tanesi net, kapitalizmin inanılmaz başarılı bir seyri. Bu her an çökebilir, o ayrı mesela ama işte kent toprağının örneğin tepe tepe kullanıldığı bir zaman dilimi içerisindeyiz, yani kentsel mekânın kentsel dönüşümlerle sermayenin –aklıma David Harvey gibi birtakım adamlar geliyor- kentsel mekânın sermayenin oluşumunda mükemmel bir aracı olduğu bir zaman. İşte gökdelenler yükseliyor, mesela 100 katlı bina yapıyorsunuz, her daireyi satmak zorunda değilsiniz, yarısını satınca dönüyor. Kabaca ekonominin de biraz çarkı dönüyor, piyasa dönüyor gibi şeyler, yani bu işin bir tarafı. Gene kapitalizm, ekonomik üretim vs. içinden

baktığınızda mesela çok miktarda sanal âlemden sermaye üretmek diyebileceğimiz bir şey var, mesela start up'lar, genç-yeni işte mesela ben bizim üniversiteden biraz biliyorum çok revaçta, dışarıdan pazarlamacılar geliyor, işte başarılı birtakım iş adamları geliyor, işte nasıl başarmışlar anlatıyor. Sanki şunu fark ediyorsunuz, kapitalizm ortalama eğitilmiş insanları ele geçirebilen bir şeyken, bugün bütün bu Facebook, Twitter...

Katılımcı: Instagram.

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Instagram'lar, bütün o işte Snapchat'ler filan; bunların içine inanılmaz genç bir katılım var. Kabaca artık gençler de biraz bu Alain Touraine'nin "sistemsiz aktör ve aktörsüz sistem" dediği bir dünyanın; aktörsüz sistem, sistem kendi kendine çalışıyor, artık orada kahraman olmak zorunda değilsiniz. Tabii Bill Gates filan çıkıyor ama siz de kendi çapınızda bu sistemin parçasısınız. Sistem tam da sizin gibi genç insanlar sayesinde dönüyor. Genç insanlar artık inanılmaz bütün enerjileriyle, kanıyla, canıyla sistemi işletiyorlar; dönüyor orada. Şimdi işin bir hikâyesi bu, işin gayet maddi, para vs. piyasa. Piyasa hepimiz için geçerli, tabii verdiğimiz örnek kredilendirmek, borçlandırmak filan. Dolayısıyla sürekli olarak elinizi verip kolunuzla artık dâhilsiniz. Onun haricinde bir iki örnek daha vereyim. Tabii bitiremem, işte bu işçi şirketleri diye bir şey, bu taşeronluğun ötesinde işte Mustafa Paçal belki bize çok daha iyi anlatır, kiralama şirketleri. Sizin fabrikada işçiye ihtiyacınız var, işçi şirketine gidiyorsunuz, oradan alıyorsunuz, o işçi alınıp satılan bir eleman halinde. Onun başına bir şey geldiği zaman da sahipsiz bir şey oluyor mesela bütün bunlar. Şimdi işin bir tarafı bu, öteki tarafı da Donald Trump, Recep Tayyip Erdoğan, Hindistan'da Mudi, Polonya'da bilmem kim, Budapeşte-Macaristan'da bilmem şu, başka kim var böyle? Galiba Arjantin'de de böyle. Kabaca şöyle bir dil var...

[01:48:03]

Katılımcı: Chavez...

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Chavez hatta belki işte. Popülist, milliyetçi, biraz totaliter dozu olan, tabii otoriter bir şeyler var da kuşatan, yani sanki bütün bu aktörsüz sistemin dönebilmesi için insanların ruha ihtiyaçları var, bunu kapitalizm içinde bulamıyorsunuz, çünkü işçi sınıfı diye bir şey yok artık, kalmamış. Bu neden kalmış, o da ayrı hikâye. Buralarda Küyerel bol bol konuştu bunları zaten de iyi-kötü olması, bu tarihin bir gerekliliği midir, asla öyle bir şeylere girmiyorum ama fiilen işçi sınıfı diye bir mücadele yeri yok, yani kapitalizmin içinde konuşma imkânı yok. Kimler konuşuyor, nasıl konuşuyor? Dinimizle, imanımızla, Kürtlüğümüzle, kadınlığımızla vs. daha kültürel olan bir şeyle konuşuyoruz. Kültürel olan parçalıyor. Kapitalizm asla parçalanacak bir şey yürütemez, yekûn bir şey gerekiyor. İşte o zaman derin Amerika, derin Türkiye, derin Hindistan vs. bir şeyleri mobilize ettiğiniz zaman mükemmel bir şey oluyor. Orada da işte benim kendi kendime en çok hesaplaştığım yerlerden birine geliyoruz, yani biz çok güzel, süper, dünyanın en güzel projelerine filan sahip olabiliriz insan haklarıyla ilgili, şunlarla bunlarla ilgili, hak, hukuk, anayasa konusunda çok güzel tartışmalar yapabiliriz. Tabii bu sonuçta bir sanat eseriymi, çok öyle şey değil ama videolarda, Youtube’da falan dolaştı. Bir tane İngiliz komedyen “Donald Trump Neden Kazandı” diye bir skeç gibi bir şey yaptı, gören var mı? İşte adam bir yandan giyiniyor, sahneye çıkacak, süper debisi yüksek bir şeyle işte veriyor veriştiriyor, kabaca Obamacı, çünkü bütün umuduydu değil mi? Renklilerin, farklılıkların, gerek cinsiyet konusunda gerek ırk konusunda zihnimizde bir tür ileri aşamaya geçmişti, “Amerika gibi dünyanın tepesindeki bir ülkenin tepesine bir siyah geldi” bu çok multi kültüralizm, birçok şeyler vardı ama sonuç olarak Donald Trump kazandı, niye? Siz solcu, liberal falan birtakım insanlar dünyanın her şeyini o kadar çok iyi biliyorsunuz ki o iyi bilme halleriniz tam da o Amerikalı, işte kimse o, Donald Trump gibi adamları en sonunda patlattı. Benzer şeyin ben Türkiye’de falan da olduğunu düşünüyorum. Biz sahip olduğumuz, işte çok iyi bildiğimiz kalıpların ötesinde bu kapitalizm tam da o en sıradan, en derin o duyguları

muyguları böyle bir araya gelip “Yeter” deyip en kaba saba; Donald Trump işte ne kadar kadın düşmanı, her tür hakareti yapan bir adamı Amerika’nın yüzde kaçı? Yüzde 55 gibi rakamlar oldu, öyle bir oy aldı bu adam.

Katılımcı: Seçime katılanların...

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Evet, seçime katılanların. Diğerleri, bir sürü de katılmayan var zaten ama nasıl böyle bir şey oldu? O zaman burada olayın sadece zavallı, cahil birtakım halk yığınları değil, o garip bir duygu birikimi, acayip bir enerji birikiyor bir yerlerde ve bu kapitalizmi böyle bir ruh hali besliyor. Lafi çok uzattım ama popülizm-artı kapitalizmle işbirliği gibi mükemmel bir işbirliği var şu anda. Bence buna karşı gerçekten alternatif iyi laflar söyleyebilmek lazım ama bunu da şöyle yapamayız: “O burada bakın bunlar var, kapitalizm, sömürü” falan değil, bu popülizm içinde insanlar neye, hangi duygularla kendilerini ezik hissediyorlar? Şöyle hissediyorlar, böyle hissediyorlar, “nasıl anlatmak istiyorlar”ı galiba başka bir şeyle dinlemek lazım. Çok uzattım kusura bakmayın ama bu konuda da aklıma hep şey gelir, Pierre-André Taguieff diye bir Fransız felsefeci bir adam, ırkçılık üzerine uğraşan bir adam, işte ırkçılık berbat bir şey, değil mi? Birtakım insanlar aptal aptal şeylere inanıyorlar. Örneğin ırkçı bir parti sıradan, işçi sınıfından bir elemana “Bak sen işsizsin ya da düşük ücret alıyorsun, çünkü bu gelen yabancılar yüzünden sen işini kaybettin” dediği zaman adam ikna oluyor, çünkü onun hayatta bütün bu karmaşık, ekonomik falan birtakım meseleler karşısında ihtiyaç duyduğu şey kolay cevap ve kolay düşman. Hâlbuki ben de ırkçı olmayan birisi olarak gidip diyorum ki “Bak kardeşim, bu adam seni kandırıyor, ben sana akılla anlatıyorum bunu, diyorum ki ondan değil Fransız burjuvazisi, Alman burjuvazisi zaten ucuz işçiye ihtiyaç duyuyor. Zaten bu adamlar memleketlerinde çok acı çeken insanlar, biz de bir zamanlar sömürdük, bu adamların buraya gelmesi normaldir, yeni bir vatan inşa edebiliriz” gibi böyle birtakım şeylere girdiğimiz zaman bu adam asla ve asla girmiyor. Benim aklım, rasyonalitem, oradaki tutkusal bir şekilde ırkçı olmuş adama basit bir şekilde Müslümandan, bilmem yabancından,

Afgandan şundan bundan nefret eden bir insana benim aklım zerre kadar fayda etmiyor. Pierre-André Taguieff diyor ki “Bu tutku karşısında benim o tutkuyu anlayabilecek problematik bir akla ihtiyacım var” diyor, yani yukarıdan, dogmatik. Ben sana en doğruyu söylüyorum, doğru tabii ırkçılık, işte yabancı işçilik bütün bunlar bir şeyler yapıyor. Benim oradaki duyguya sirayet edebilecek, o duyguyla eşit düzeyde konuşabileceğim başka bir duyguyu yaratmak gerekiyor gibi bir şey yapabiliriz. O yüzden entelektüel söylemlerimiz, bütün bu çabalar da galiba o popülizmin ruhunun içinde bir yere dokunup konuşabilmenin yolunu bulmak lazım. Kusura bakmayın çok uzattım.

Hülya Gülbahar: Hintli bazı feminist arkadaşların kendi aralarında Hindistan üzerine yaptığı bir tartışma var. Orada da ciddi bir otoriterleşme söz konusu. Bu otoriterleşme faşizme varır mı-varmaz mı tartışmasını yapıyor kadınların bir bölümü kendi aralarında. Aslında Türkiye için de çok yol gösterici bir tartışma. “Otoriterlikle, faşizm arasındaki fark, faşizmin alttan kitleleri sürükleyerek ilerlemesi ya da onları örgütleyerek, arkasına alarak ilerlemesi” diyor. “Eğer bir ülkede,” Hindistan ya da Türkiye fark etmiyor, “bir ülkede kitleler bu şekilde seferber ediliyorsa orada otoriterliğin faşizme varma riskini ciddi ciddi tartışmak gerekiyor” diyor kimi Hintli feministler. Şimdi ailenin üretim birimiyken tüketim birimi olması, yeniden üretim dışında bir işlevinin kalmaması meselesinde siz zaten sorunuzun içinde cevabınızı verdiniz, Ferhat da o noktaya değindi. Belki bu kitlelerin içindeki faşizmi ortaya çıkartıp sürükleyen ve kendi siyasi iktidarı etrafında örgütlemeye çalışan bu sağ popülist liderlerin politikalarına bakmakta da yarar olduğunu düşünüyorum ben. Tam da Ferhat’ın söylediği gibi kapitalizmin parçalayıp atomize etmeye çalıştığı bireyler dünyasına karşı ailenin, muhafazakâr bir değer olarak dinle desteklenen bir değer olarak tekrar ön plana çıkartılması bu yeni sağ politikanın en önemli sacayaklarından bir tanesi. Türkiye için bakmaya çalıştığımızda, sadece Türkiye için değil Müslüman çoğunluklu birçok ülke için bakmaya çalıştığımızda aslında buralara iktidara gelen ya da iktidara aday olan siyasal İslam projeleri diyeyim

ben ona, siyasal İslam projelerinin Refah Partisi'nin "adil düzen" gibi bir iddiası kalmadı, yok, yani en vahşi kapitalizm neoliberalizmin en sert politikaları doğayı, çevreyi, tarihi her şeyi hiçe sayarak yıkıma uğratarak vahşi bir şekilde ilerlediği politikalar, ekonomik anlamda herhangi bir şey vaat etmiyor.

Demokrasiyi inşa etmek, demokratik temeller üzerine eşit yurttaşlık, işte hayatın çeşitliliği, renkliliği, keyfi, hazzı, huzuru, sanat bilim vs. üzerine tek bir lafları yok. Hani geriye kölece bir çalışma düzeni güvencesiz, gittikçe daha güvencesiz ki kiralık işçiliğe kadar indirilmiş bir güvencesiz çalışma ortamı, bu ortamın dışında ibadet ve aile ile toplulukları dışarıdan gelen saldırılara karşı "Bunlara sahip çıkmalıyız" diyerek kendine kitleme politikaları diye düşünüyorum.

Türkiye'de de siyasi iktidarın öncelikli söyleminin kadınlar üzerine olması ve aile üzerine olması hiç rastlantı değil. Maalesef Türkiye muhalefeti kürtaj tartışılırken bile "gündem saptırma" diye değerlendiriyor bunu. Siyasal İslamın toplum projesi içerisinde merkezi önemi olduğunu bizim muhalefetimiz gözden kaçırıyor. Hâlbuki merkezi önemi var, o kitleleri bir ideoloji etrafında ve kendi etrafında toplayıp sürükleyebilmek ve diğerlerini, aynen Türkiye feministlerine yapıldığı gibi "Bunlar aile değerlerine saldıran, kökü dışarıda, bizden olmayan ötekilerdir ve tabii ilk fırsatta halledilmeleri gerekir" mesajının bütün bir topluma yedirilmesi ve bütün bunun aile üzerinden yapılmaya çalışılması, yani ellerinde toplumu duygusal olarak kavrayacak kalan tek malzeme aile ve bu ailenin eşitlikçi, hiyerarşik olmayan bir biçimde kurulmasının önündeki engel de kadın hareketi ve toplumlar diye bakılıyor. O yüzden bu değerlere daha fazla yüklenilmiş oluyor diye düşünüyorum. Ne yazık ki Türkiye muhalefetinin siyasal politikalarını oluştururken kaçırdığı en önemli noktalardan bir tanesi. Hep "gündem saptırma" denilerek konu sumen altına çekildi ama Türkiye'nin her yerinde evlerin içine yapılan bu propaganda ile, erkeklere yapılan bu propaganda ile, kadınlara yapılan bu propaganda ile yeni bir toplum aslında biçimlendiriliyor şu anda Türkiye'de. Son yerel seçimlerden önce Malatya kentine billboard'dalar afiş asılmıştı SPK imzalı. Afiş de kentin billboard'ı.

Çıkıyorsunuz sabah bir kadın olarak gördüğünüz şey “Kadına köle olma, ailene reis ol” ya da bir erkek olarak çıkıyorsunuz ya da akşam evinize dönüyorsunuz ve billboard’da bu talimatla karşılaşıyorsunuz: “Kadına köle olma, ailene reis ol” tartışması ama bu alttan alta yürüyen ve her gün giderek daha yüksek sesle propagandası yapılan bir tartışma. Onun için ben bu otoriterleşme ve faşizme doğru gidişin de bir parçası olarak bu süreci yorumluyorum, yani sadece kadın-erkek eşitliğine aykırı ya da hiyerarşik toplum modeli savunulduğu için değil. Kitleleri mobilize etmekte çok işlevsel bir araç maalesef aile ve tek tip aile kavramı. Başka soru ve katkılarımız?

Mustafa Paçal: Ferhat Kentel bahsetti, bir değindi, belki orayı belki açmak lazım, bu noktayı. Bu “Ak Parti devlet oldu” ya da “devlete yapıştı” bu çok genel olarak devlet-siyaset ilişkisini de içeriyor aslında sadece bu Ak Parti üzerinden açıklanacak bir durum gibi gelmiyor bana, çünkü Türkiye siyasetinde toplumsal sorunların çözümü ya da toplumsallaşması siyasetin, o alana doğru genişledikten sonra geçmişte de devlete yapışan, yani Demirel, Ecevit gibi örnekleri bunlara katabiliriz, hatta Özal’ı da katabiliriz. Onlar da toplumsal alana doğru siyasetini genişlettikten sonra sonunda devlete yapıştılar, devlet oldular ve siyasi yaşamlarını böyle bitirdiler. Burada Ferhat’ın bir tespiti var, yani “Ak Parti sivil toplumla, cemaatlerle konuşmayı değil, devletle konuşmayı seçti” dedi, yani devlete doğru gitti, bu tarafa doğru gitmedi, sivil topluma, cemaatlere doğru gitmedi. Herhalde bu konuda en dürüst parti Cumhuriyet Halk Partisi. Devletin ideolojisi, siyaseti, kimliğinin güçlendirilmesindeki duruşunda fazla bir değişiklik olmadı. Bir soru var burada: şimdi bu siyaset-devlet ilişkilerinde Ak Parti dışındaki siyasi partiler de yarın iktidar olma şansı kazanırlarsa, toplumsal sorunlara doğru siyasetlerini genişlettikten sonra, iktidar sahibi olduktan sonra devlete yapışmaları, devlet olma riskleri, sol ve sağda olmaları çok fark etmiyor; acaba bu inançların, ideolojilerin siyasallaşması, sonra iktidar olması, sonra devlet olmasının tartışılması gereken yanı bu devlet ve siyaset ilişkileri ve sivil

toplum ekseninde ne tür açıklamalara muhtaç? Onunla ilgili söyleyebilecekleri olabilir, Yücel hocanın da olabilir bu konu ile ilgili.

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Tabii bu sadece Ak Parti meselesi değil. Daha önceki birçok parti tecrübesinde gördüğümüz gibi her seferinde dönüp kutsal bir kelime gibi her şeyi açıklayan bir kelime haline dönüştürmek istemiyorum ama o hareketle birlikte yürüyen insanların, eklemlenen insanların aslında kendilerini bir tür garantili, güvenli bir alan yaratması için başvurdukları bir yol diyebiliriz ona. Bunu biraz da şöyle düşünebilirsiniz, tabii sen olduğun için aklıma daha çok geliyor böyle örnekler; sendika üyeliği. Sendikaya üye olmadan eğer birilerinin üyeliği yetiyorsa, olmuyorsunuz mesela, zaten onların verdiği mücadele ile hallediyoruz ya da sen olmayacaksın bu iş olmayacaksa, o zaman daha fazla mesela hem risk yok, bir tür zamanını vereceksin, aidatını vereceksin, maaşından bir şey kesilecek, hem de bir şey alacaksın, değil mi? Risk hesaplaması yapıyorsun, girdi çıktı; o kutunun içine attığın ile sonra çıkışta alacağının hesabını yapıyorsun, dolayısıyla üye oluyorsun. Dolayısıyla sendika bana, bırakalım o işçi sınıfı mücadelelerini, tabii oralardan devşirilebiliyor belki bu ama bir anda çok basit rasyonel bir seçim olabiliyor. Dolayısıyla devletle ilişkilerin de böyle olduğunu düşünüyorum, yani siz ne bileyim Türkiye’de İslamcılık ideolojisinden bağımsız değil ama daha çok bir sosyal hareket olarak, işte 1960’lı 70’li yılları düşündüğümüz zaman bu hareket işte devletin laik, çağdaşlaşmacı, modernist falan yukarıdan aşağı otoriter politikalarına karşı bir tür dinsel-kültürel alanda bir tutunma, bir tür oradan alternatif üretme, bir anda tercüme eserlerle, Mevdudi’ler, Seyyid Kutub’larla falan da bunun devrimci bir ideoloji haline dönüşmesi, işte Ali Şeriati, İran devrimi filan derken. Buna bağlı olarak kimler bu hareketlerin sosyal tabanını yapıyor dediğin zaman halk sınıfları, yani öyle seçkin bir şey değil bu. Daha çok Anadolu veya yeni göç etmiş kitleler. Sadece kültürel olan bir şey değil, bu basbayağı sonuna kadar sosyal, sınıfsal bir hareket aynı zamanda. Bu sınıfsal hareketin kültürel, cemaatsel olarak örgütlenmesi gecekondular, arabesk, işte bütün o gecekondular

bölgelerinde rantın üreyip ekonomik olarak güçlü bir sınıf haline gelmesi ve en sonunda Refah Partisi, Fazilet Partisi falan derken Ak Parti'ye buradan geldik. Ak Parti tam da bu sosyal ve kültürel parantez içinde "İslami" olan bir hareketin başarı hikâyesidir. O zaman tam o baştaki sendika örneğinde olduğu gibi "A bu hareketi bilmek iyi bir şey" diyenler de bilmeye başlıyor; "Hem risk yok, az bir destekle işte bir afişe çıkarız, bir şey yaparız, partiye üye oluruz ve topluca yürürüz" diyen bir hareket artık merkeze yürüdüğü zaman bir bakıyorsunuz "Bizim hayallerimiz vardı, biz Ali Şeriati'yi okuduğumuz zaman böyle bir şey hayal etmemiştik" diyen insanlar çıkarken devreden, teneffüste konuştuğumuz birtakım başka adamlar hareketin içine girmeye başlıyor, yani İslamcılıkla falan alakası olmayan, İslami hareketle alakası olmayan ama burada gayet güzel birtakım çıkar ilişkileri falan gören birtakım insanların da dâhil olduğu bir şey. ANAP da böyle oldu, Adalet Partisi de böyle oldu, yani o toplumsal dalgalardan biriydi İslami hareket, ANAP daha bunun içinde İslami tınıları çok daha az olan, muhafazakâr birtakım özellikleri vardı ama sonuçta liberal bir şey üretti, ANAP liberal bir parti oldu sonuç olarak. İşte belki Turgut Özal'ın başlangıçta söyledikleri içinde muhafazakârlıktan ziyade o para meselesi, serbest piyasanın partisi oldu. Dolayısıyla bundan sonra da her zaman için bence buna benzer şeyler olacak. Pardon, garantisi yok böyle bir şeyin, belli de olmaz ama en azından her partinin tabanı için bir tür yükselme aracı, bir tür asansör olduğu için bu tür toplumsal hareketlerin siyasallaşırken, merkeze doğru yürürken bu tür dinamikler üretmesi normaldir diyorum. Bir de başka? Evet, galiba üç aşağı beş yukarı böyle bir şeydir. Evet.

Prof. Dr. Yücel Sayman: O kadar getirdin, reddedersen şimdi ayıp olur! Şimdi ben biraz dünyadaki gelişmelere, Türkiye'deki duruma baktığım zaman ben hep bu toplumsallıktan gidiyorum. Toplumsallık derken doğal olarak insanın toplumsallığı değil de geçmişten günümüze kültürel bir toplumsallıktan bahsediyorum. Bunun temelinde bir kurgu var, yani bir toplum yapısını kurgusal olarak insanlara sunuyorsunuz, yanınızdakilerden başlayarak en uzaktakine,

onları ikna edebildiğiniz oranda o konu etrafında toparlayabiliyorsunuz ve o kurguyu sanki bir gerçeklikmiş gibi sorabildiğiniz gibi sanki gerçekmiş gibi kabul edip gerçeği yaşıyorlarmış gibi yaşamasını sağlıyorsunuz. Şimdi bunun yöntemlerine falan girmiyorum ama sorun burada. Şimdi Türkiye'ye geldiğiniz zaman, baktığım zaman ben neyi görüyorum? Aslında burada toplumsallaştırma genel olarak var. Giderek Türkiye'de gittikçe daha da artan, yoğunlaşan bir biçimde toplumsallaşma değil, toplumsallaştırma var bireyi. Bireyin cinselliğini toplumsallaştırıyorsunuz, egemenliğini toplumsallaştırıyorsunuz güçlü biçimde, inancını toplumsallaştırıyorsunuz, bireysel gücünü toplumsallaştırıyorsunuz, yaratıcılığını toplumsallaştırıyorsunuz, yaşamını toplumsallaştırıyorsunuz büyük ölçüde ve giderek belki zekâsını toplumsallaştırmaya çalışıyorsunuz bir biçimlerde. Peki, halk kitleleri bütün bunların toplumsallaştırıldığı bir kurgu ve o kurguyu işletecek olan siyasi yapıyı niye kabul ediyorlar? Çünkü bu öyle bir sunuluyor ki o kurgunun mucitleri ya da yöneticileri tarafından, yani halk kitleleri eğer bu kurguda kendilerinin varlığını hissettikleri zaman mutlu olacaklarını, en azından güven içinde olacaklarını, refah içinde yaşayabileceklerine inanıyorlar ve inandırıcı adımlar da atılıyor. Şimdi bakın bütün bu yollar –istediğiniz kadar eleştirin bunları- bu yollar hakikaten eğitim sisteminde herkese bir eğitim yolu, –öyle böyle eleştirebilirsiniz- eğitim yolunun açılmış olması, hastaneler, sağlık, ulaşım vs. baktığınız zaman insanlar; tamam, bunları anlatabilmemiz çok zor, ben kendi cinselliğime yabancılaşmışım, egemenliğime yabancılaşıyorum ama bu sistemde güvence var, istikrar var, o zaman buna gidiyorum. Şimdi bundan vazgeçirebilmeniz için karşısında tam da bunu çürütebilecek ya da kendisine çekebilecek başka bir kurguyu ortaya koyup ikna edebilmek lazım. Var mı böyle bir kurgu? Yok. Sadece bununla mücadele “Onlar yapamazlar, iyi yapılmıyor, laiklik elden gitti, yolsuzluk.” Şimdi böyle çıktığınız zaman kazanabilme ihtimalinize ihtimal yok, öyle bir ihtimal yok. Bu sadece inanç olarak sizde, öbürüne de kızgınlık olarak, “Onları istemiyorum, bunu istiyorum” [sonucunu doğurur.] Şimdi böyle bu tercih üzerine toplumsal

bir yapılanmanın öncülüğü getirilemez. Maalesef Türkiye’de yapılan bu. Şimdi ben bunu gördüğüm zaman, bakıyorum kendim de gidip gördüğüm zaman hakikaten insanlarda umut var. Bundan beş yıl, on yıl önce ben yazları oturduğum Ege köylerinde on yıl önce kızlarını okula göndermezlerdi, çünkü kızlar için bir ihtimal yoktu ya da 15 yıl önce. Şimdi gönderiyorlar, niye? Çünkü umut var. Umut olduğu zaman kız okulu bitiriyor. Nasıl bir eğitim alıyor? Gayet kötü bir eğitim alıyor ama gidiyor. Üniversiteyi nasıl bitiriyor? Gayet kötü bir üniversite eğitimi ama sadece benim oturduğum köyde iki tane kız üniversite bitirmiş, gelip benden asistanlık için piston istediler. Milli Takım’a girmiş bilmem ne var. Şimdi o, bütün buralarda o aileler gönderiyorlar, çünkü umut var ama bunun dışında bütün o söylediğimiz toplumsallaştırmalar da güven ve istikrar bulduğu için var, karşı bir toplumsal proje yok. Şimdi bakın her toplumsal proje –belki sizin söylediniz kapitalist ülkelerde- her toplumsal proje o toplumsal projeyi kazandıkları arasında bir iş bölümüne dayanan bir toplumsal projedir. O iş bölümü sömürünün temelini atan bir toplumsal projedir. O iş bölümünü kabul ettirebilmek meselesidir. Zaten bunu kabul ettiremediğiniz zaman kabul ettiremediğiniz oranda patlak verir, yani ayaklanmalar başlar, isyan başlar. Şimdi kapitalist sistemin başka ülkelerdeki cereyanı farklıdır, bu toplumda farklıdır. Şimdi aile, yani benim bildiğim, benim gördüğüm, şimdi Türkiye’deki sistemi, o iş bölümünü kabul ettirebilmek meselesidir. Zaten bunu kabul ettiremediğiniz zaman kabul ettiremediğiniz oranda patlak verir, yani ayaklanmalar başlar, isyan başlar. Şimdi kapitalist sistemin başka ülkelerdeki cereyanı farklıdır, bu toplumda farklıdır. Şimdi aile, yani benim bildiğim, benim gördüğüm, şimdi Türkiye’deki sistemi, Türkiye’deki durumu kastetmiyorum. Türkiye’deki durum tam tersi ama aile fikrine, genel olarak kapitalizmin kendinin gelişmesine karşı olarak gördüğü içindir ki o evlilik şeyini, aile ve toplumun temeli olmaktan çıkarttı, mirastan çıkarttı, akrabalık sisteminden de çıkarttı, başka türlü evliliklere, hatta evlilik dışı gelişmeler veriyor ve tam tersine de aile dışında büyük milyarlar, esas büyük sermaye, yani biyoloji

alanına yatırılıyor, bütün oralara yatırılıyor. Şimdi Türkiye’de farklı, neyse bu kapitalist sistemin ortadan kalkması anlamını taşıyor, bir kurgu yaptığınız zaman o toplumsal kurgu mutlaka insanlar arasında bir iş bölümü çıkartır, zaten öyle çıkmış. Sorun o iş bölümünün, çok kaba bir açıklamayla bir sömürü düzeni üzerine olmaması, yani ben kaynaklara daha yakınım diye, daha yetkinim, elverişliyim, bu kaynaklara erişmede diye oradan daha fazla pay alma, o payı da sistemleştirebilme eğiliminden; nedir o zaman? Ürettiğimiz ne, hangi projeyi üretiyoruz. Şimdi bunun üzerine biz Türkiye’de sadece muhalefet yapıyoruz, yani sadecene muhalefetle ancak sürdürülebilirliği olmadığı zaman, ekonomik bir kriz geldiği zaman ya da başka şeyler savaşa mavaşa anca böyle bitirebilirsiniz sistemi yoksa otoriterleşiyor, evet gözle görülen, sisteme baktığınız zaman, yani büyük bir olasılıkla öyle olacak, çünkü arkasında yatan toplumsal söylemlere baktığımız zaman biliyoruz ama zaten bu olanlar bu Anayasa’nın başlangıç bölümünde yazılı, söylemli ve artık ruhumuza işletilmiş olan bir mekanizmayı daha, daha ağır despotik bir mekanizmayla devlet biçimine uygulanacak. Şimdi nereye kadar, neresine gidecek onu tahmin edebiliriz; her birimiz kendi duygularımızla, kendi bilgilerimizle görebiliriz ama önemli olan halkın ne gördüğü, yani büyük çoğunluğun ne gördüğü diye düşünüyorum. Burada ben sonuç olarak özetle, yani bu bir kurgu meselesi ve doğadaki gerçekliğin kurgusunda, onun suretinde bir kurguyu halk kitlelerine anlatabiliyorsanız, o zaten bir iş bölümü kurgusudur, o iş bölümü temelinde de insanların tekil ve başkalarıyla birlikte de hallerini örgütleyen, tanımlayan ve işleten bir mekanizmadır. Devlet de bunun üzerine kurulur ve bunların hiçbiri de kalıcı değildir, her zaman değişir, her zaman değişecek, tarihsel değişecek. Aksi takdirde sadecene, elbette ki günümüz ışığında bakacağız ama çok ileriye görmeden, ileriye bakmadan, nereye gideceğine şey etmeden eleştiriler çok da fazla bir yere götürmez. O zaman sadece şeyleri bekleriz, yani var olan sistemin sürdürülebilir olmamasını bekleriz, yani bir kriz patlamasını; bu savaş mı olur, ekonomik kriz mi olur, başka bir şey mi olur, suikastlar mı olur, terör mü olur,

ne olur ona bel bağlarız, eğer kendimiz bir gerçek halk, taraftar toplayabilecek yeni bir iş bölümü ve yeni bir toplumsal kurgu yaratmadıkça. Bunu yaratırken de işte dünyada şimdi artık bu yönde çalışılıyor, bu aslında toplumsallığı, şimdi bireysellik demiyorum da bireylerin kendi özgürlükleriyle toplumsal olarak bir arada nasıl yaşayacakları; istedikleri gibi bireyler kendilerini nasıl tanımlayacak? Biz bireyi tanımlayamayız. Bireye “Sen öylesin, sen busun, sen şusun, senin inancın böyle olmalı” [diyemeyiz.] böyle bir şey olmaz, olmaz. Şimdi ama zaman değişiyor. Bakın şimdi biz bugün hukuk öğretirken de ben bundan yüz yıl önce, elli yıl önce kullanılmış olan hukuk teorilerini kullanmıyorum, çünkü altyapıları değişti, yani bugün böyle bir şeyleri savunmak komik olur, yani hukuk ilişkilerini düzenliyorsunuz, ya şimdi Aydınlanma çağından [gelen], onun üzerine getirdiği hukuk teorileri farklı, niye farklı? Çünkü karşısında bir kurgu var, o kurguya karşı, yani teolojik bir kurgu var, bir Hıristiyanlık, kilise hukukuna karşı temeli olan, meşruiyeti olan sağlam görüşler çıkarmak istediğin zaman oturup sayfa sayfa felsefi şeyler yazıyor ve onun üzerine hukuku kurguluyor. Bugün hukuk, okullara lüzum yok, bugün hukuk kişiler arasındaki çeşitli ilişkileri düzenleyen normatif kurallar, yani bunların teorisi; sadece temel ilkelerini çıkartırsınız. Temel ilkeleri neye göre çıkartacaksınız? Özel hukukta en azından, ceza hukukunu bırakın. Özel hukukta neye bakacaksınız? Kurduğunuz, kurguladığınız toplumsal yapıya göre dürüstlük neresindedir, eşitlik neresindedir, hakkaniyet neresindedir, adalet neresindedir, bunlar hangi ilkelerdir? Bunun üzerine ilişkileri istediğiniz gibi düzenlersiniz. Bunları düzenleyen bir doğal yasa kuralları ya da inançsal sistemler yoktur. Onlardan yararlanabilirsiniz ama meşruiyetini kanıtlayacak bu gibi şeylere gitmeye gerek yok. Bunlara da kalmıyor, yani peki teşekkür ederim, fazla uzatmayayım, konuştuğça çenemiz açılıyor, konuşuyoruz.

Hülya Gülbahar: Var mı yeni bir soru veya katkı koyacak olan?

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Yani bütün bu şeyde devletin bizzat oynadığı rolü unutmayalım. Toplumsal hareketlerin devlete yaklaşırken hareketin kendisi

dönüşüyor da içinde yaşadığımız toplum, devletin de yaptığı bir şeyler var, yani bugün üç aşağı beş yukarı herkes biliyor ki devlet içinde bayağı pazarlıklar var. 15 Temmuz darbesine baktığın zaman bozulan ittifakların, yeniden yapılan ittifakların falan oralarda sadece toplumsal hareketin dinamiklerine bağlı olmayan başka birtakım süreçler de var. Özellikle Mustafa Paçal'ın sorusuyla bağlı. “Her parti iktidara yürüyor” dedik ya bu ANAP'ın, CHP'nin hepsinin olabilir, yürüyenler açısından değil sadece değişim. Bizzat orada durup “Gel bakayım” diyenlerin nezdinde, cephesinde de birtakım şeyler var.

Hüseyin Çakır: Siyasetin alanına girdiğimizde siyasetle sosyoloji ilişkisi kurarak baktığımız zaman evet, siyaseti ya da iktidarı onun arkasındaki sosyoloji taşıyor. İktidar olan siyaset bir süre sonra kaçınılmaz olarak toplumun rızasına dayanmak zorunda. Türkiye’de siyasal tarihimize baktığımızda denir ya “Partiler mezarlığı.” Toplum ideolojik düşünmüyor, tam da Ferhat'ın söylediği alıp verme hikâyesi vardır ve bu bir rızaya dayanır; yoksa ANAP devam ederdi, DSP yüzde 20’den bilmem kaçta düştü, bir sürü parti yok oldu. Ferhat’a şunu sormak isterim: Modernleşme tarihimizi Osmanlı’dan nereye kadar uzatabiliriz ama Cumhuriyet modernleşmesinde, hani bir dönem ikinci Cumhuriyet vs. tartıştık, arkadaşımız şunu söylemişti “Birincisi oldu mu ki ikincisinden söz ediyoruz” demişti. Bir süreklilik arz ediyor, yani kırılma hiç yok, istikrarlı bir süreklilik arz ediyor.

Modernleşmenin bugün geldiği noktada buna muhafazakâr modernleşme gibi teoriler de söylendi. Yücel hocanın söylediği bu ütopya ya da hayal diyeyim, hayali ortaya koyabilmek için aslında bu sürekliliği olan modernleşmenin kırılıp kırılmayacağı, yani bu modernleşme süreci içerisinde örneğin referandumda evet çıktı ve başkanlık sistemi geçti diyelim; Deniz Baykal yedi yıl sonra -sağ geldiğinde ya da başka birisi geldiğinde, diyelim ben geldim, oraya geldiğinizde sizin, sizin dayandığınız sosyoloji, sizin istediğinizi yapmanıza fırsat verecek midir yoksa siz o sosyoloji ile kurduğunuz rıza ilişkisi ya da bağ dolayısıyla o zaman Milli Görüşten gelen “adil, adaletli bir düzen” deyip sonra geldiğiniz

nokta bugün hiç ilgisi olmayan milliyetçilikten, Marksizmden gelen insanlarla birlikte bir danışmanlar ekibi oluşturuyorsunuz ve sisteme mi ekleniyorsunuz, sistemle iç içe misiniz yoksa sistem mi sizi içine çekiyor. Burada bu süreç ne olur dediğimiz zaman, bir şom ağızlılık yapayım, o rıza bozulduğu anda, kurulan rıza bozulduğunda, iktidarla toplum arasında, sosyoloji arasında rıza bozulduğunda, o sosyoloji bence kendi yolunu bulur mu, bulamaz mı? Bu konuda biraz yorum, grubun içerisinde soru oldu ama...

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Evet, ne bileyim çok öyle uzun uzun spekülasyon yapamam ama belli ki önümüzdeki referandumdan ne sonuç çıkacağına dair birtakım tahminler falan yapılırken, toplumun tamamı ikna olamıyor. Her şey çok tek elden yönetiliyor neredeyse, mükemmel bir manipülasyon, mükemmel bir medya organizasyonu yapılmasına rağmen örneğin ortalıkta bir tane bire “hayır” afişi yok örneğin, bütün her yer baştan aşağı “evet” ile donanmışken, televizyonlarda başka bir şey neredeyse duymazken eğer yüzde 50 gibi “hayır” deme ihtimali olan bir insan varsa, belli ki sosyolojiyi öyle kim olursanız olun çok da denetleyemiyorsunuz demektir, yani bunun adı toplumsal rıza mıdır ya da irtibat mıdır, refleksivite midir, işte karşılıklı konuşmak mıdır? Siz devletin içine yaklaştığınız için muhtemelen bu tarafta, yani siyaset oldukça, devlet oldukça, bürokrasi oldukça sosyoloji tarafınız zayıflıyor, sosyoloji kendi hikâyesiyle bir şekilde, bir ölçüde yürüyebiliyor galiba.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Ben bu devlet meselesi, yani referandumda “evet” ya da “hayır” hangisi çıkarsa çıksın şu Anayasa’nın temelinde, felsefesinde, niteliklerinde ne değişiyor? Hiçbir şey değişmiyor, yani olduğu gibi bu kalıyor, sadece devletin işleyiş biçiminde bir değişiklik oluyor ama temel, şimdi o devlete havadan bak[ıldığında] zaten en büyük tehlike burada bence. Bu bizim biraz iliklerimize işlemiş bir şey, öncelikle devleti ele alıyoruz, zaten başlangıç bölümünü de okuduğunuz zaman içimize yerleşmiş, “Türk vatani ve milletinin ebedi varlığı ve yüce Türk milletinin bölünmez bütünlüğü”nü belirleyen bu anayasa. Şimdi burada böyle yüce, ulvi, transandantal bir devlet yapısı var, yani

doğada var. Doğada var yüce, bu bizim irademiz dışında, o toplum dışında mükemmel bir devlet yapısı var, bunu buluyorsa kim buluyor? “Bu Cumhuriyet’in kurucusu ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk’ün belirlediği” vs. O buluyor, doğadaki var olan bu bir kutsal devlet kavramına herkes, bu kutsal devlet biçimini ölümsüz, yani “ölümsüz” dediğiniz zaman o bir saf akıl oluyor, yani bir saf akıl olarak Atatürk’ün bulduğu, çıkarttığı ve bize verdiği bir devlet. Şimdi öncelikle o devlet var ve o devletin içine konmuş bir toplum var, hâlbuki tam tersidir, yani bir toplum tasarımı vardır, toplum yapılandırılır ve onun işleyişini sağlayacak bir devlet modeli ya da yeni uyduracağınız bir devlet modeli ile yapılır. Şimdi devletin yapısı değişiyor da bu değişmiyor, yine var olan devlet kutsal devlet olacak, yüce devlet olacak; ne fark var ki yüce ile kutsal arasında? Gene o devletin bulunmuş, doğada bulunmuş, ölümsüz önder olacak. Belki şimdi ona başka birisi daha katılabilecek ama devlet değişmiyor, yani gene bizim dışımızda, üstümüzde bilmem ne. Toplum yapısının niteliklerinin hiçbirisi değişmiyor. Anayasa’nın peki işleyecek maddeleri? E buna göre düzenlenmiş anayasa. Milli Güvenlik Konseyi ona göre düzenlenmiş, farklılaşıyor ama kararlar orada alınıyor gene. Şimdi sadecene beş komutan değil genelkurmay başkanları, jandarma çıkartılıyor, yani etkin, bir şey değişmiyor. Toplumun dışında hiçbir şey değişmiyor. Bu nitelikte yürüyecek olan bir şey, onun için evet ya da hayır, siyasi sonuçları bakımından önemli olabilir, farklılıkları önemli olabilir ama sonuç itibariyle her ikisi de bunu değiştirmiyor, yani ne “evet” çıkınca sevinmeliyiz ne de “hayır” çıkınca, sadecene bu sonuçların nedeni bizi hayale ve sevince kaptırmamalı; aynı şey işliyor. “Hayır” çıkınca ne olacak? Şu yapı işliyor olacak. Bu yapıyı nasıl değiştireceğiz? Sorun bunun değişmesi. Sorun bunun değiştirecek bir ki 2010’larda falan bunu tartışıyorduk hep, yeni anayasa yeni toplumu tartışıyorduk. Bu bitti, evet.

Hülya Gülbahar: Ben mesela bu noktada şöyle düşünüyorum, birtakım klişelerle düşünmeye o kadar alıştık ki belki tek taraflı medya, akademi üretimi

ve bombardımanla bilincimiz, bilinçaltımız birtakım klişeleri gerçekmiş gibi algılamaya, Türkiye’yi o klişeler üzerinden bugünü ve tarihi okumaya, geleceği de o klişeler üzerinden düşünmeye sevk ediyor bizi. Belki de bunların hepsini bir tarafa bırakan bir yerden bakmanın yararı olabilir, yeni bir toplum hayali konusunda düşünebilmek için. Türkiye’deki siyasal İslamın yükselişi Kemalist elitler tarafından dini inançları baskı altına alınmış sade, saf vatandaşların kendiliğinden bir hareketi miydi yoksa öyle birtakım çevrelerin tam da 1962’de kurulan Komünizmle Mücadele Derneği gibi ya da bütün dünyada dolaşıma sokulan çok kimliklilik, çok kültürlülük, çok hukukluluk gibi kavramların da hem beslemesi hem örgütlemesi hem finanse etmesi ile örtüşen bir süreç miydi diye bakmakta yarar olduğunu düşünüyorum ben orada. Şimdi böyle baktığımız zaman aslında ben bugün içinde yaşadığımız süreci, dün de içinde yaşadığımız süreci “1980’lere döneriz, 1990’lara döneriz” gibi tarihsel referanslarla karşılaştıramayacağımız kadar vahim bir kötüye giriş süreci olarak görüyorum ve okuyorum. Belki yanlış okuyorum ama benim okumam bu yönde, yani 2010 referandumu öncesinde, şimdi referandum tartışmasına girmek istemiyorum ama orada yapılmak istenenin aslında 12 Eylül öncesinden başlayarak askeri darbe ile kurulmak istenen sistemin mantığında bir ileri adım olarak görmüştüm. Şimdi yapılmak istenenin de yine 12 Eylül mantığından bir adım daha ama dev bir adım daha ileriye giden bir devlet erkini, mutlak bir otoritenin kontrolü altına alma eylemi olarak görüyorum. Dolayısıyla böyle bir gidiş görüyorum. Mantıklı olarak 12 Eylül kendini tamamlıyor, kendini aşağı aşağı tamamlıyor üstelik diye değerlendiriyorum. Şimdi böyle değerlendirdiğimiz zaman, o zaman tabii otomatik olarak hani seçimle gelinen sistemlerin nasıl otoriter rejimlere ve faşizmlere dönüştüğüne bakmak gerekiyor. Çok uzatmayayım, ben bu son pakete baktığımda, –onu kastetmediniz tabii, önemli olduğunu siz de söylediniz- ben çok şeyin değişeceğini düşünüyorum, eğer bu paket evet ile çıkar ise çok şey değişecek, çünkü benim gördüğüm kadarıyla bu tür seçimle gelinen ve üst üste seçim kazanan sistemler diktatörlüğe çok kolay dönüşüyor ve iktidarı alan

bu tür otoriteryen iktidarlar, iktidarlarını sürekli ve sürekli kılabilmek için, mesela o yüzden Meksika çok seviliyor. Meksika kaç yıl? 71 yıl iktidar, 68 yılı tek çoğunluk partisi mecliste. 12 yıllık ara var, tekrar geldiler, Meksika'da iktidara. Onun için Meksika modeli konuşuluyor. İki yöntemle yapıyorlar bu diktatörlüğe dönüşme işini ülkelerde. Birincisi bütün kanun yapma gücünü meclisten alıp başkanda toplayarak bunu yapıyorlar, kanun yapma yetkisini. Bizim bu pakette görüyoruz, vergi salıyor, o vergi ile bizden topladığı bütçeyi nereye harcayacağına da tek kişi karar veriyor ve teşkilatını organize ediyor ve kanun hükmünde kararname meselesi ile yasamanın, milli irade dediği meclisin yasama yapma gücünü, tekeline kırıp kendine alıyor. Tam da söyleyelim Fujimori'nin Peru'su, Menem'in Arjantin'i gibi birçok ülkede diktatörlükler varlıklarını kanun yapma yetkisini kendisinde toplayarak sürdürüyorlar. İkinci yöntemse orduyu arkaya alıp darbeler eliyle o otoriter sistemlerini sürdürme yöntemi. Bolivya, Peru, Rusya, Pakistan, Nijer, Mısır vs. şeklinde sayabiliriz bu darbeler yoluyla yapmayı. Şimdi ben bu pakete baktığım zaman, ne acıdır ki siyasi iktidarın her iki yöntemi birden tekeline alarak kendi iktidarını muhalefetsiz bir şekilde daha da kurumsallaştırmak istediğini görüyorum, yani milli güvenlik politikalarını belirlemek başkana bırakılıyor. Milli Güvenlik Konseyi'nin bütün kontrolü ve şeyi yine başkana bırakılıyor, yani ordunun başkanın kontrolünde olması açısından, birçok açıdan demokratik olabileceğimiz, vesayet kaldırılması diye değerlendireceğimiz var: sıkıyönetimin kaldırılması, askeri yargının kaldırılması disiplin yargısı dışında; bunlar önemli şeyler ama bu önemli şeylerin hangi perspektifle yapıldığına da bakmamız lazım. Benim yorumum genelkurmay üzerindeki bu başkanın ve kendi atayacağı yardımcılarının gündemini belirleme dâhil olmak üzere bütün milli güvenlik politikasını belirleme, bu politika çerçevesinde ülkenin iç ve dış politikası konusunda meclise mesaj verme. Anayasa'ya yazıldı bu, "Meclise mesaj verir cumhurbaşkanı" diyor. Dolayısıyla bunu orduyu da gerektiğinde jandarmanın kaldırılması da öyle biraz, kaldırılıyor bu teklifte, İçişleri

Bakanlığı'na bağlanacak büyük olasılıkla. Ordu üzerindeki başkanın vesayetini artırma girişimi olarak düşünüyorum, yasama yetkisi de alındığı için dünya örneklerinde ülkesel olarak verdiğim iki diktatörlüğe gidiş yolunun ikisini de güvence altına almış bir anayasa değişikliği taslağı ile karşı karşıyayız diye yorumluyorum. Oradan bir soru gelmişti. Hani umutsuz mu olmak lazım, ne yapmak lazım meselesinde de iki cümle var söylemek istediğim ama galiba siz soru soracaksınız ya da katkıda bulunacaksınız.

Faik Akçay: Şimdi bu gelişmeleri, işte “yetkiyi başkanda toplama” filan gibi söylemleri bana göre çok doğru bir söylem değil: yetkiyi devlette toplama. Arkasında bu başkan şu olabilir, bu olabilir, hiç önemli değil. O başkan kendi kafasına göre hiçbir şeyi yapacak değil. Orada bireysel inisiyatif kullanma şansları yok gibime geliyor, böyle değerlendiriyorum. Şimdi Türkiye’de olup bitenlerin gücü elinde toplama, hani Cumhuriyet’in başından beri tekçi bir zihniyetle istedikleri her şeyi vatandaşın güvenini kullanarak, beynini kontrol ederek bir biçimde götürmeye çalışıyorlardı. Bunun birtakım kırılmaları ortaya çıktı, özellikle Avrupa Birliği süreçlerinde işte “Devlet her şeyi yapamaz, bir şeyleri yaptığı zaman insanlar yargıya gider, insanlar uluslararası yargıya gider” filan gibi devletin o gücü elinde tutma işinin bozulduğu ortaya çıktı. Son şey, bunu, bu gücü elinde toplama işini en çok rıza alarak hangi kesimle yapabileceklerini düşünerek büyük bir toplum mühendisliği ile bunun ancak dinci bir kesimle olabileceğini, orada daha çok rıza toplayabileceklerini, bunun için de çok iyi bir aktörün olduğunu düşünerek bunu böyle yaptılar diye düşünüyorum. Şimdi atılan adımların hiçbirinde Türkiye Cumhuriyeti’nin devlet yapısının dışında bir adım atılabildiğini düşünmüyorum. Mutlaka o şey var orada, yani bu saplantı falan diyebilirsiniz ama benim okuduğum, gördüğüm, yaşadığım deneylerle Türkiye’deki yapı bu. Türkiye’deki yapı şöyle bir şey, Özal’dan örnek vermek isterim. Özal, kardeşi ile bir on kişilik bir grup içerisinde diyor ki “Bana kurşun sıktığını tespit ettim ama üzerine gidemiyorum.” Nasıl olur? Cumhurbaşkanı kendisine silah çektireni tespit

ediyor, üzerine gidemiyor. Türkiye'deki yapı böyle bir yapı idi ve bu yapı birtakım yetki kaymalarıyla, yetkisini çok iyi kullanamayacak duruma geldiğini anladığı zaman bu işi çok daha sağlam bir biçimde, hiçbir şeyle, hukukla falan uğraşmadan bu yetkiyi elinde tutmanın yollarını aradı, şimdiki süreç budur diye düşünüyorum. Bu konudaki yorumları ne sayın hocalarımın?

Prof. Dr. Ferhat Kentel: Nihai olarak toplumsal hareketler başarıya ulaşırlar ve hayat değişir diye öyle bir teori yok, öyle bir genelleme yapamayız veyahut da bunun tam tersi, devletler istedikleri gibi her şeyi manipüle ederler diye bir şey de yok. Ben daha çok bunların karşılıklı güç ilişkisi olduğunu düşünüyorum ve herhangi bir devletin, herhangi bir kimliğin bir öze sahip olmadığını, karşılıklı etkileşim halinde değişebildiklerini düşünüyorum ama nihai olarak tabii geldiğim yer, sizin dediğinize benzer bir yere geliyorum. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, modernleşme devleti, otoriter devleti, kapitalist devleti ne dersiniz deyin, galiba bu dönüşen İslami hareket, dönüşen bir sosyal hareket olarak, işte Milli Görüşlerden, Refah Partisi'nden gelen hareketi galiba kendi temellerini sağlamlaştırmak için mükemmel bir şekilde kullandığını düşünüyorum. Evet, belki şimdiye kadar darbelerle yapamadığı o toplumsal tabanı çok daha etli butlu bir taban haline dönüştürdü. Örneğin Kemalizmin her zaman yüzde 20-30'luk bir şeyi vardı, bu hareket sayesinde bu devletin artık meşruiyet tabanının çok daha geniş olduğunu düşünüyorum.

Prof. Dr. Yücel Sayman: Benim de aşağı yukarı düşüncem şu, bu değişiklik meselesiyle ilgili olarak. Ta baştan, yani bundan daha önce de bu yeni anayasalar filan tartışılırken bu vesayet konusu tartışıldı. Benim de söylediğim şeydu: evet, seçilmişler üzerinde seçilmemiş, atanmışların vesayeti var, özellikle Milli Güvenlik Konseyi'nin temelinde ve devlet bürokrasisinin değişmediği haliyle seçilmişler üzerinde bir vesayeti var, yani seçilen hükümet, kurulan hükümet, parlamento bir kırmızı çizgilerle çizilmiş, o kırmızı çizgiler siyaset belgesinde belirleniyor, "Bunun dışına çıkarsan ne olacağı belli, bunun dışına çıkamazsın" diyor, yani şu kırmızı çizgilerle çizdiğimiz alanda oyna, siyaset

yap, onun dışına çıkma. Evet, bu bir vesayetti doğru, vesayet ilişkisi ama esas temeli vesayet sadece seçilmemişlerin, atanmışların seçilmiş üzerinde kurduğu vesayet değil, o sistem halk üzerinde kurulmuş bir vesayetti. Bizi en fazla ilgilendiren konu da halk üzerindeki vesayetin kırılması. Nitekim halk üzerindeki vesayeti kırmada supap noktaları açıyor; ilerleyebilecek, adımlar atılabilecek düzenlemeler getiriyor diye 2010'daki anayasa değişikliğini destekleyenlerden biri olarak destekledim yoksa bir şeyi, fazla bir şeyi, o toplumsal yapıyı değiştirdiği için değil. Supap noktaları açıyordu, oradan ilerleyebiliyordu. Şimdi onların hepsi geri alındı vs. e getirilen hakikaten oradaki gediğin, yani halk üzerindeki vesayetin daha bir koyulaştırılmış bir şekli. O vesayet tamamlanmış oluyor. Dediğim gibi kişi ya da şu ya da bu meselesi değil. 12 Eylül'ün öngörmediği, aslında farklı bir türde öngörmüştü onu, çünkü kurduğu tırnak içinde "siyasi parlamenter", tırnak içinde o da bir parlamenter sistemdir, yarı parlamenter sistem yani yasalarla, anayasadaki seçim sistemiyle, barajlarla, seçim kanunuyla vs. öyle parlamenter sistem olmaz. O parlamenter sistem içinde bile öngördüğü şey şuydu 12 Eylül öncesinin, ben bu seçilmiş iktidarı oluşturacak olan seçim, o parti ile cumhurbaşkanı aynı konuda ise zaten sorun çıkmaz, ayrı konuda ise cumhurbaşkanına verilen yetkilerle onu engeller, en azından Milli Güvenlik Kurulu ya da Milli Güvenlik Konseyi supap noktası olarak kararları alır diye ama sistem uygulayamadılar, çünkü o devlet partisi olarak [?] partisini seçtiremedi, yani halk buna karşıtı. Seçseydiler, zaten böyle bir istikrarsızlık olmayacaktı. Sorun oradan çıkmaya başladı. Şimdi o da kaldırılıyor yoksa bu 12 Eylül'de de eğer buna çok şey etmemiş olsalardı, bu sistem getirilebilirdi, aynı sistem yetkilerle, yani bu 12 Eylül'ün ben de katılıyorum, bir devamı. Bu kişiyle filan ilgili, yani kişinin elbette ki kendi özellikleri, mutlaka bir katkısı olur, zararı olur-faydası olur ama yarı sistem Türkiye'de getirilen, 30 yıl, 50 yıl, yani 2023'lere, bazılarının söylediği gibi 2071'lere gidecek bir sistemse, halk üzerindeki vesayet koyulaşmıştır. Bu sistemle, bu devlet sistemiyle, çünkü bu dediğim gibi Anayasa'da, başlangıç

kısımında öngörülen ve o başlangıç kısmındaki ilkeleri harekete geçirmek, yürürlüğe koymak için öngörülmüş olan devlet kurumları ve onların birbirleriyle aralarındaki ilişkiler ve işleyişini düzenleyen kuralların hiçbir değişmedi, tam tersine onların daha sert bir şekilde işlenmesini sağlayacak bir yapı öngörülüyor ama bugünkü sistem içinde ama yeni öngörülen sistem içinde halk üzerindeki vesayet, olan o temel anlayış değişmiş değil.

Hülya Gülbahar: Şimdi çok zamanımız kalmadığı için kişide toplanan yetkiler meselesinde çok uzun tartışmak istemiyorum ama bariz örneklerden bir tanesi şu, hemen onu vereyim. Anayasa değişikliğinden bahsediyoruz, kanun değişikliği, tüzük çıkartma filan değil. 104. madde’de, var olan anayasada “Cumhurbaşkanınının devletin organlarının uyumlu çalışmasını gözetmesi” kelimesi kullanılıyor “gözetir” diye. Var olan paketteki bir madde değişikliğinde, “gözetmek” yerine “temin eder”; bakın temin etmek daha kuvvetli bir vurgudur, yani kelime değişikliği yapıyorsunuz Anayasa’da, hani diğer yetkiler bölümünü geçtim.

O örnekleri geçiyorum, tek kişiye toplama meselesinde bir kelime oyunuyla bütün devlet organlarına hiza verme hakkı tek kişiye veriliyor diyeyim. Şimdi umutsuz olmak; umutsuz olmamalıyız, Sayın Sayman’ın söylediği gibi karşı kurguyu üretmek gerekiyor ve bu üretilebilir bir kurgu aslında. Yeterince acı tecrübemiz var başarısızlıklar üzerine kurulu ama öğrendiğimiz çok şey de var. Mesela kadın hareketi açısından bakarsak, bu kadar başarılı politik iktidarın bütün bütün çalışmalarına rağmen biz Türkiye’deki kadın hareketi olarak 2015 8 Mart’ında *Hürriyet* gazetesinde yayınlanan Adil Gür’ün bir araştırması var, 2000’in üzerinde kadınla yapılmış; köy, kasaba, kent var bunun içinde ve her yaş ve kesimden kadın var bunun içinde. Kadınların yüzde 86’sı kadın örgütlerini destekliyor, bakın böyle. Kimsenin böyle bir oyu yok. Ben böyle bir oranın dünyada olacağına da inanmıyorum. Acaba 10 puan üstüne ekledi mi Adil Gür diye de sormuyor değilim kendime. Eklese de fark etmiyor, yüzde 76, yani biz 30 yıllık kadın hareketi mücadelesinde kendi ana problemlerimizi

partiler üstünde tutup her etnisiteden her inançtan her siyasi görüşten kadının güvenini kazanabilmişiz. Ha yüzde 52.3'ü böyle bir kadın grubuna girmek istediğini söylüyor kadınların. Feminizm mesela bu kadar feminizm karşıtı söyleme rağmen feminist olduğunu söyleyenler yüzde 36.9: inanılmaz bir sayı bu, yani dünyada bulamazsınız böyle bir sayıyı. İnanamıyorum ben Türkiye açısından da. Şimdi bu bize, yani doğru stratejilerle ilerlendiği zaman nasıl bir toplumsal güven yaratılabilir, onu gösteren önemli bir rakam, önemli bir veri ve aynı zamanda bu siyasi iktidarın ve onun liderliğinin yanmaz şaşmaz, şahane politikalar yapan bir lider olmadığını ve hata yapabileceğini de gösteriyor, çünkü Türkiye bağımsız kadın hareketini ve Türkiye feministlerini AKP Kadın Kolları'nı güçlendirerek ve örgütleyerek pasifize edeceğini düşünen bir çizgi izleyip, zamanında TÜRGEV eğitim, çocuklar, Bilal Erdoğan meselesini kadın hareketinde modellemeyi seçmemiştii ve büyük hataydı. Şimdi Kadem ve üzerinden –fazla ayrıntıya girmeyim, dava açıyorlar ikide birde- onun üzerinden parti kadın kolları yerine “Kadın örgütümsü SDK” diyorum ben ona, sivil devlet kuruluşunun üzerinden bir atağa kalkmış durumda, geç kaldılar bir miktar ama bundan sonrasını izleyip göreceğiz. Biz bu rakamları elimizde tutabilecek miyiz, bir bölümünü devletin bağımsız kadın örgütü diye önümüze sürdüğü şeye kaptıracak mıyız, ona bakmamız lazım. Şimdi bu bir umut tablosu aslında, biz bunu yapabildik. Biz bunu nasıl yaptığımızı biliyoruz, bundan sonra da karşı hamleyi gördük ve ona karşı 86 olmaz da 76 olur, o direnişi gösterecek Türkiye kadın hareketi, bunu aramızda konuşuyoruz ve gösteriyoruz da ayrıca, muhtemelen herkes görüyor. Halkın bütününe bakarsak ben şöyle düşünüyorum, giderek daha da otoriterleşen bir iktidara karşı bir halk ne yapabilir? Bu halk Gezi'yi yaptı, 40 gün boyunca, en azından İstanbul için söyleyelim, 40 gün gece yarılara kadar gazı yedi, mücadele etti ama onun ortaya koyduğu talepler, orada anlatmaya çalıştığı sözün takibini yapacak bir adet muhalefet partisi çıkmadı. Bir halk sokakta ne kadarını yapabilir? Hâlbuki o taleplerden bir ya da ikisi için, atıyorum içişleri bakanı istifa etsin, hadi hükümet toptan istifa

etmesin, içişleri bakanı istifa etsin, hadi herhangi bir şey olmasın, “40 tane taleple geldiler” diyorlar ya, iki tanesi için hiçbir parti HDP’si, MHP’si, CHP’si korktular, bu pazarlığa girmek, orada direnen insanların sesi, sözü olmaktan kendi muhalefet partilerimiz korktular. Şimdi bir halk bu kadarını yapardı; sağ duyulu, 40 gün kimseyi evirmeden devirmeden, bir tane polisin burnunu kanatmadan baktı, bekledi, olmadı evine döndü. Bu kadarını yapabiliirdi. Ha, ikinci kez ne yaptı? 7 Haziran Seçimleri. 7 Haziran Seçimleri sokakta Gezi ile hem ulusal hem uluslararası bütün karizmayı çizdi aşağı aldı, “Dead Man Walking” yürüyor idi. İkinci, yetmedi sokakta mücadelesi, bu kez 7 Haziran’da yüzde 60 oyla 40’a indiriverdi, iktidardan aldı. “Sandık” diyorlardı, 7 Haziran’da sandığı gösterdi, millet sandıkta indirdi bu iktidarı yerinden. Nereye tosladık yine? Üç muhalefet partisine. HDP’li olsam gider HDP’nin kapısında çadır kurarım ya, CHP’nin kapısında çadır kurarım, CHP’li olsam aynı şekilde, yani yüzde 60 elinde bir şey var, direneceksin. Bir seçim iptal edildi, kabul etmeyeceksin girmeyin seçime. Ne seçimi yaptık biz tekrar? Yani bu halk iki kere, en azından iki kere gerçekten ölümüne mücadelelerle, gerçekten canını dişine takarak MHP’li milletvekili aday adayı kadın biliyorum ve anlı şanlı da bir kadın ayrıca, hepimizin gözü önünde “Kadınlar HDP’ye, erkekler MHP’ye oy verecek, stratejik oy kullanmak zorundayız” diye seçim çalışması yaptı, kaç tane kadın, il il sayarım, yani böyle çalışan bir Türkiye, kadını-erkeğiyle halkı yarattı o 7 Haziran seçim sonuçlarını, kurgusu muhalefet onayıyla zımmni de olsa onayla bir de 1 Kasım Seçimleri yaşadık. Şimdi bu süreç de bence önemli bir süreç. O enerjiyi bu ülkenin sağ duyulu insanlarında var görüyorum. Hani sadece İstanbul, nadiren ben buralarda panellere katılıyorum artık, mahallelere kadar gidiyorum; Gülsuyu’na gideceğim, Antep’teydim iki gün önce, oralarda insanlarla konuştuğumuz zaman görüyoruz. Bu enerji şu anda var ve tekrar yükseliyor. Ha o zaman bütün farklı bir dünya hayali kuran herkesin, entelektüeliyle, işçisiyle, sendikacısıyla, gazetecisiyle ve aktivistiyle herkesin, Costas Douzinas var, Yunanlı hem hukuk felsefecisi hem de siyaset bilimcisi

aynı zamanda galiba. Costas Douzinas'ın Metis'ten çıkan Krizden Çıkış Yolları diye bir kitabı var. Dünyaca bu krizlerden nasıl çıkarız diye tartışırken söylediği çok güzel bir şey var. Türkiye solu için de söylüyor onu, "Küçük farklar narsizmi, benim bayrağım hepsinden tepeye çıkacak şeyini bir tarafa bırakıp yeni bir dil inşa etmek." Çeşitlilik meselesi o açıdan gerçekten çok önemli. Toplum olamadık, hep fay hatları üzerinden ilerletilen bir toplum oldu, acaba öyle bir dil üretilip fay hattı olmayan, çeşitliliği olan bir toplum olabilir miyiz birlikte? Yüzde 86'lık, kadın hareketinde olduğu gibi bir şeyi başarabilir miyiz bu ülkede beraber? Bunlar üzerinde tartışmak lazım. Ben bugüne kadar yapmaya çalıştıklarımıza baktığımda zaman bunun yapılabilir olduğunu düşünüyorum, yani saf bir umutluluk hali olarak görmüyorum bunu, gerçekçi bir şey bu; yaptık, yaparız bunu yine. Yeter ki o küçük farklar narsizmini, o bizim ütopyalarımızı ketleyen klişeleri, bizi birbirimizden uzaklaştıran ideolojik argümanları bir tarafa bırakıp, konuşmak istiyoruz, çalışmak istiyoruz, yaşamak istiyoruz: üç basit kelime üzerinden tekrar kuracağımız eşitlikçi, özgürlükçü bir hayat düşünün, ayrıntılarını tartışalım. Yapabiliriz diye bitirmek istiyorum, yapabiliriz.

Hüseyin Çakır: Herkese çok teşekkür ederiz. Başka konferanslarda buluşmak üzere